

Univerzita Karlova
Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

**„Konečné řešení židovské otázky“ v Německu ve světle moderní
historiografie**

**German „Final Solution of the Jewish Question“ in the Light of
Modern Historiography**

Vedoucí práce

PhDr. Lena Arava-Novotná, Th.D.

Autorka práce

Karolína Martinovská

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí práce, paní PhDr. Leně Arava-Novotné, Th.D., za rady a pomoc při psaní a úpravách této práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně, pouze s použitím uvedených pramenů a literatury. Současně dávám svolení k tomu, aby tato bakalářská práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 11. 7. 2012

Karolína Martinovská

Anotace

Bakalářská práce s názvem „Konečné řešení židovské otázky“ v Německu ve světle moderní historiografie se zabývá příčinami, předpoklady a průběhem „konečného řešení“, tedy nacistického plánu na vyvraždění evropských Židů, a jeho obrazem v moderní odborné literatuře. Popisuje jednotlivé fáze od vzniku Hitlerova antisemitismu přes protižidovská opatření po převzetí moci nacisty až po vyhlazovací tábory a porovnává pohled různých autorů na jednotlivé události.

Klíčová slova

Holocaust, Židé, Německo 1933 – 1945, Hitler, druhá světová válka, konečné řešení, nacismus

Anotation

Bachelor's essay named „German Final Solution of the Jewish Question“ in the Light of Modern Historiography deals with causes, preconditions and course of the „Final Solution“, Nazi plan for annihilation of European Jews and its image in the modern special literature. Essay describes its particular phases from rise of Hitler's antisemitism, through anti-jewish measures after undertaking the power by Nazis to annihilation camps and it compares the sight of authors on particular events.

Keywords

Holocaust, Jews, Germany 1933 – 1945, Hitler, World War II, Final Solution, Nazism

Seznam zkratek

DAP – Deutsche Arbeiterpartei – Německá dělnická strana

NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – Národně socialistická německá dělnická strana

RKF - Reichskomissar für die Festigung deutschen Volkstums – Říšský komisař pro upevnění německé národnosti

RSHA – Reichssicherheitshauptamt – Hlavní říšský bezpečnostní úřad

SA – nejčastěji Sturmabteilung (Úderný oddíl), ale také Sportabteilung (Sportovní oddíl), Schutzabteilung (Ochranný oddíl),

SD – Sicherheitsdienst – Bezpečnostní služba

SS – Schutzstaffel – Ochranný oddíl

Obsah

Úvod.....	Chyba! Záložka není definována.
1. Protižidovské postoje Hitlera a nacistické strany před převzetím moci	Chyba! Záložka není definována.
1.1. Hitlerův antisemitismus.....	Chyba! Záložka není definována.
1.1.1. Vídeňská doba.....	Chyba! Záložka není definována.
1.1.2. První světová válka.....	Chyba! Záložka není definována.
1.1.3. Po první světové válce.....	Chyba! Záložka není definována.
1.2. Antisemitismus v programu NSDAP	Chyba! Záložka není definována.
2. Židovská politika po převzetí moci a protižidovské postoje ve společnosti.....	Chyba! Záložka není definována.
2.1. Protižidovská opatření nacistické vlády.....	Chyba! Záložka není definována.8
2.1.1. Bojkot židovských obchodů.....	Chyba! Záložka není definována.8
2.1.2. Norimberské zákony	Chyba! Záložka není definována.
2.1.3. Křišťálová noc.....	Chyba! Záložka není definována.
2.2. Protižidovské postoje německé společnosti.....	Chyba! Záložka není definována.
3. Židovská politika během války a „konečné řešení“	Chyba! Záložka není definována.
3.1. Akce a plány předcházející „konečnému řešení“.....	Chyba! Záložka není definována.
3.1.1. Přesídlovací projekty	Chyba! Záložka není definována.
3.1.2. Plán Madagaskar	Chyba! Záložka není definována.
3.1.3. Akce T4.....	Chyba! Záložka není definována.
3.1.4. Vymazávání obyvatel východních území jednotkami <i>Einsatzgruppen</i>	Chyba! Záložka není definována.
3.2. „Konečné řešení“	Chyba! Záložka není definována.
3.2.1. Vymazávání obyvatel na území Sovětského svazu	Chyba! Záložka není definována.
3.2.2. Budování vyhlazovacích táborů.....	Chyba! Záložka není definována.
3.2.3. Konference ve Wannsee	Chyba! Záložka není definována.
3.2.4. Akce Reinhard	Chyba! Záložka není definována.
3.2.5. Osvětim a další tábory.....	Chyba! Záložka není definována.
3.3. „Konečné řešení“ v literatuře	Chyba! Záložka není definována.
Závěr	Chyba! Záložka není definována.

Úvod

Téma „konečné řešení“ jsem si vybrala, protože se jím zabývám už od střední školy a vždy mne udivovaly (v negativním slova smyslu) jak osobnosti Adolfa Hitlera a ostatních nacistických vůdců, tak i úspěch jejich politiky v Německu a chladnokrevnost, s jakou byla zvrácená nacistická politika uskutečňována.

Nyní pár slov ke struktuře práce. „Konečnému řešení židovské otázky“ předcházela léta nacistické vlády, kdy již byla uplatňována protižidovská opatření, jež tvořila předstupeň k fyzické likvidaci (podle schématu: Definice – Vyvlastnění – Koncentrace – Vyhlazení¹). Těmi se zabývám ve druhé kapitole. Antisemitská politika však byla představena ještě o několik let dříve, a to v Hitlerově knize *Mein Kampf* a ve stranickém programu NSDAP – oboje je produktem Hitlerova antisemitismu, jehož původ a doba vzniku nejsou dosud s jistotou známy. První kapitolu jsem tedy věnovala těmto tématům. Teprve poslední kapitola pojednává o samotném „konečném řešení“. Snažila jsem se uspořádat text tak, že nejprve popisují události a poté jejich odraz v knihách různých historiků, jejich vysvětlení událostí a názory na ně.

Pokud někdy některé události nepopisují dopodrobna, pak proto, že hlavním tématem zůstává osud Židů v nacistické Říši, není tedy vždy nutné se zabývat všemi okolnostmi. Koneckonců by na to ani nestačil rozsah této práce.

Co se týče zvolené literatury, o holocaustu a příbuzných tématech byly napsány možná již miliardy stránek a snad neexistuje nikdo, kdo by znal všechny odborné práce na toto téma. Při výběru literatury mi velmi pomohla má vedoucí práce, jíž tímto ještě jednou děkuji – sama bych si jen těžko dokázala vybrat z tak rozsáhlého fondu relevantní práce. Některé knihy, zejména „velké“ Hitlerovy životopisy J. Festa a I. Kershawa, jsem používala pro celou práci, jiné se týkaly jen určité problematiky, např. kniha *Setkání ve vile u jezera: konference ve Wannsee a "konečné řešení židovské otázky"* M. Rosemana.

U jedné z knih, s kterými jsem pracovala, jsem zapochybovala o serióznosti autora – jedná se o knihu *Hitlerova nenávisť k Židům: klišé a skutečnost* od R. G. Reutha. Reuth ve své knize

¹ HILBERG, Raul. *The destruction of the European jews*. New York. Harper and Row: 1979, 1961, viii, 790 s. ISBN 0-06-090660-X, str. 32

vyjadřuje souhlas s názorem jiného historika, Ernsta Nolteho, který bývá řazen k tzv. revizionistům², že Hitlerovy obavy z bolševismu a židovství byly oprávněné.³ Knihu jsem přesto použila, protože autor vyjadřuje odlišný názor na vznik Hitlerova antisemitismu než jeho životopisci, což mi poskytlo příležitost srovnat různé pohledy na formativní období Hitlerova života (důležité v důsledku pro uskutečnění „konečného řešení“).

Další použité práce mi nečinily morálních problémů, zamýšlela jsem se pouze nad knihou D. J. Goldhagena *Hitlerovi ochotní katani*, která pohlíží na „konečné řešení“ svébytným způsobem, jenž nutí k hlubokému přemýšlení, avšak nemohu s ním plně souhlasit.

Co se týká použitých pojmů a pravidel jejich užívání: Slovo "žid" a "Žid" - obecně je zvykem, že je-li míněno náboženské vyznání, jedná se o žida s malým "ž" (jako křesťan s malým "k"), a je-li myšlen národ či rasa, jako je tomu v podání nacistů, píše se velké "Ž" (jako Němec s velkým "N"). Používám-li já tohoto slova, pak s velkým „Ž“, a to nikoli proto, že bych snad souhlasila s nacistickými názory, nýbrž pouze proto, že jednak má práce pojednává o nacistickém, a tedy rasovém pohledu na Židy, zadruhé pak aby byla zachována jednotu v psaní.

² Revizionisty se nazývají badatelé, kteří se snaží prosadit „jiný pohled“ na různé události (revizi), v tomto případě na holocaust, např. se snaží zmenšit počet jeho obětí; tento způsob práce může hraničit až s popíráním holocaustu – viz. např. knihu Deborah Lipstadtové *Popírání holocaustu*

³ Viz recenzi na Reuthovu knihu na stránce

<http://digitalcommons.fairfield.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1015&context=history-facultypubs> – dostupné 11. 7. 2012

1. Protižidovské postoje Hitlera a nacistické strany před převzetím moci

1.1 Hitlerův antisemitismus

Pokud jde o dobu, kdy Hitler začal pociťovat nenávist k Židům, panují mezi historiky a životopisci spory. Hitler sám v *Mein Kampfu* píše, že „ze slabého světoobčana [...] fanatickým antisemitou“⁴ se stal ve Vídni. Naproti tomu německý historik, spisovatel a vydavatel Goebbelsových deníků Ralph G. Reuth ve své knize *Hitlerova nenávist k Židům* tvrdí, že ještě během první světové války Hitler žádný antisemita nebyl a že jeho životopisci (např. Alan Bullock, Joachim Fest, Ian Kershaw) jen slepě přejímají Hitlerovo představení sebe sama jako „antisemity od dětství“⁵.

1.1.1 Vídeňská doba

Hitler pobýval ve Vídni během let 1908 – 1913 (odešel tam z Lince, kde žil od roku 1905 do roku 1908). O této době tvrdil, že byla „nejsmutnější dobou“⁶ jeho života. Zlomovým se jeví zejména setkání s Židem na ulici, které Hitlera podle jeho líčení v *Mein Kampfu* velice zasáhlo, přimělo ho přemýšlet o Židech a jejich úloze ve světě – a zásadně ovlivnilo jeho světonázor. Své osudové setkání popisuje takto:

„Když jsem se jednou tak potloukal po vnitřním městě, narazil jsem náhle na zjev v dlouhém kaftanu s černými lokny. Moje první myšlenka byla: Je to také Žid?“⁷ Tato otázka se ovšem posléze změnila v jinou: „Je to také Němec?“⁸ Hitler nám předkládá toto setkání jako okamžik prozření, který ho přinutil o Židech přemýšlet, číst antisemitské

⁴ HITLER, Adolf. *Mein Kampf; Účtování; Národněsocialistické hnutí. Můj boj od Adolfa Hitlera*. Otakar II., 2000. 508 s. ISBN 80-86355-26-8, str. 52

⁵ REUTH, Ralph Georg. *Hitlerova nenávist k Židům: klišé a skutečnost*. Vyd. 1. Praha: Ikar, 2011. 319 s. ISBN 978-80-249-1519-7, str. 19

⁶ HITLER, Adolf. *Mein Kampf; Účtování; Národněsocialistické hnutí = Můj boj od Adolfa Hitlera: Dva svazky v jednom. Nezkrácené vydání. První svazek: Druhý svazek*. s.l.: Nakl. Otakar II., 2000. 508 s. ISBN 80-86355-26-8, str. 23

⁷ Tamtéž, str. 47

⁸ Tamtéž, str. 47

brožurky a nakonec dojít k závěru, že Židé jsou skutečně kořenem všeho zla a nebezpečným cizím elementem. Jak Hitler píše: „Věc se mi zdála tak nehorázná, obvinění tak nesmírné, že mě trápila obava, abych se nedopustil bezpráví [...]“.⁹ Snaží se tedy čtenáře přesvědčit, že teprve důkladné studium problému ho přimělo být antisemitou. „Mohl jsem se tomuto pocitu tisíckrát vzpírat, závěry musel udělat rozum.“¹⁰

Hitler tedy podle svých slov v době pobytu ve Vídni došel k závěru, že Židé jsou cizím národem či rasou, v žádném případě Němci židovského náboženství. Připisoval jim rozkladný vliv na vše, k čemu se přiblíží – politiku, tisk i kulturu – a to vše pak přispívá k ničení německého národního cítění. Tento jeho názor se již dále neměnil, jeho vztah k Židům se již jen zhoršoval, pokud to bylo ještě možné.

Můžeme pochybovat, zda se ona příhoda odehrála právě tak, jak ji Hitler popisuje (Allan Bullock píše: [...] zdá se velmi pravděpodobné, že si to celé vymyslel“¹¹). Je známo, že *Mein Kampf* je velice stylizovanou autobiografií sepsanou pro potřeby nacionálně-socialistického hnutí. Hitler vůbec svůj život líčí velmi emotivně, vyzdvihuje „formativní okamžiky“ a snaží se je podat dramatičtěji, než se ve skutečnosti udály. Hitlerův životopisec Joachim Fest píše: „Hitler [...] neustále usiloval o to, aby svůj světonázor představoval jako výsledek osobních střetnutí, pronikavého pozorovatelského talentu a poznání, k němuž se dopracoval. Při snaze o popření vlivů, jež na něj působily, šel dokonce tak daleko, že zdůrazňoval odpor, který v něm během pobytu v Linci vzbuzovala „nepříznivá vyjádření“ na adresu Židů. Také tvrdil, že tehdy ještě žádné předsudky neměl. Je ovšem pravděpodobné a z mnoha stran dosvědčené, že ideologické prostředí hornorakouského hlavního města se postaralo přinejmenším o určení směru Hitlerova náhledu na svět.“¹²

Podle historika Ralpa G. Reutha však musíme klást okamžik počátku Hitlerova nesmiřitelného antisemitismu o několik let později, a to až do doby po první světové válce. „Hitlerův autoportrét „antisemity od dětství“ převzali – hlavně z nedostatku jiných historických pramenů – víceméně nekriticky všichni jeho významní životopisci od Bullocka

⁹ Tamtéž, str. 47

¹⁰ HITLER, Adolf. *Mein Kampf; Účtování; Národněsocialistické hnutí = Můj boj od Adolfa Hitlera: Dva svazky v jednom. Nezkrácené vydání. První svazek: Druhý svazek*. s.l.: Nakl. Otakar II., 2000. 508 s. ISBN 80-86355-26-8, str. 49

¹¹ BULLOCK, Alan. *Hitler a Stalin: paralelní životopisy*. Praha: Beta-Dobrovský, 2001. 1029 s., [28] s. obr. příl. ISBN 80-7306-018-3, str. 33

¹² FEST, Joachim. *Hitler: kompletní životopis*. Praha: Naše vojsko, 2008. 783 s. ISBN 978-80-206-0946-5, str. 44

přes Festa až po Kershawa.“¹³ Reuth také tvrdí, že ostatní životopisci neberou v úvahu, že „v dobách, kdy klesl na nejnižší příčku sociální hierarchie, udržoval velmi přátelské kontakty s židovskými spoluobyteli z mužského domova [...]“.¹⁴

Podle mého názoru tomu tak není – všichni zmínění pochybují o věrohodnosti životopisných částí *Mein Kampf* – např. Ian Kershaw píše: „Lze vcelku vyloučit, že by se – jak Hitler tvrdil v *Mein Kampf* – již tehdy prolnula jeho nenávist k sociální demokracii s rasovou teorií antisemitismu, což dohromady vytvořilo specifický „světový názor“, jenž se už později nezměnil.“¹⁵ Nezapomíná ani na Hitlerovy „židovské přátele“ – ano, živil se tím, že prodával vlastnoručně namalované akvarely prostřednictvím židovských obchodníků, ale to neznamena, že by s nimi musel nutně mít přátelský vztah. Hitler ostatně „za celý svůj život navázal [...] jen velice málo skutečných přátelství.“¹⁶ Kershaw dále píše, že je možné, že v sobě své protizidovské názory dokázal potlačit z praktických důvodů; potřeboval, aby se jeho obrázky prodávaly.¹⁷

1.1.2 První světová válka

Co se týká jeho názoru na Židy během první světové války, Reuth ve své knize píše, že „nikdo z nich, v tom byli Hitlerovi někdejší kamarádi zajedno, neměl za první světové války nejmenší ponětí o jeho bezmezné nenávisti vůči Židům, kterou dával tak výrazně najevo po roce 1918“¹⁸. Píše, že Hitler měl dobré vztahy s židovskými spolubojovníky i důstojníky (kapitán Hugo Gutmann zařídil, aby Hitler a ještě jeden vojenský kurýr dostali Železný kříž 1. stupně¹⁹). Uvádí svědectví některých Hitlerových spolubojovníků, např. Maxe Amanna, pozdějšího ředitele nakladatelství Franz-Eher-Verlag, jenž vydalo *Mein Kampf*, který při výslechu v Norimberku uvedl, „že se Hitler během první světové války k politickým otázkám

¹³ REUTH, Ralph Georg. *Hitlerova nenávist k Židům: klišé a skutečnost*. Vyd. 1. Praha: Ikar, 2011. 319 s. ISBN 978-80-249-1519-7, str. 21

¹⁴ Tamtéž, str. 22 – 23

¹⁵ KERSHAW, Ian. *Hitler: 1889-1936. [1], Hybris*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 679 s., [32] s. obr. příl. Ecce Homo; sv. 9. ISBN 80-7203-581-9, str. 80

¹⁶ Tamtéž, str. 86

¹⁷ Tamtéž, str. 86

¹⁸ REUTH, Ralph Georg. *Hitlerova nenávist k Židům: klišé a skutečnost*. Vyd. 1. Praha: Ikar, 2011. 319 s. ISBN 978-80-249-1519-7, str. 34

¹⁹ Tamtéž, str. 36

nevyjadřoval.“²⁰ Mně osobně připadá, že svědectví z Norimberského procesu nemusí být stoprocentně věrohodné, jelikož obžalovaní se snažili podat sami sebe v co nejlepším světle, nebylo by tedy nic divného, kdyby Amann zamlčel, pokud by s Hitlerem vedli nějaké politické diskuse. Nicméně i kdyby se Hitler opravdu k podobným tématům nevyjadřoval, mohlo to být taktéž z pragmatických důvodů (např. když mu šlo o vyznamenání), podobně jako ve Vídni. To jsou ovšem pouze dohady.

1.1.3 Po první světové válce

Konec první světové války představuje podle Hitlerových slov předěl v jeho životě. „V následujících dnech jsem si [...] uvědomil svůj úděl. Nyní jsem se musel vysmívat myšlenkám o mé bídné budoucnosti, které mi ještě před nedávnem přinášely tolik trpkých starostí. [...] Rozhodl jsem se – stanu se politikem.“²¹ Je ovšem pravda, že v roce 1918 k začátku jeho politické dráhy ještě nějaký čas chyběl. Po konci války chtěl zůstat co nejdéle v armádě, protože jinak neměl žádnou možnost uplatnění.²² Po vyhlášení republiky rad se Hitler stal tzv. „důvěrníkem“, což znamenalo, že se podílel na politické osvětě v armádě. Již po zániku republiky rad se Hitler zúčastnil kurzu pro důvěrníky, politického školení²³, kde si při jedné diskusi o židovské otázce²⁴ uvědomil, že „umí mluvit“²⁵. Posléze povýšil na lektora podobného kurzu, kde rozvíjel své nově objevené nadání.²⁶ Také se setkal s Gottfriedem Federem, který na něj velice zapůsobil a později se stal důležitým činitelem v NSDAP²⁷. Při přednáškách se Hitler dále věnoval „židovské otázce“. Z této doby také pochází první Hitlerova politická písemnost, tedy dopis, který byl odpovědí na otázku jistého bývalého účastníka školení ohledně „židovské otázky“.

²⁰ Tamtéž, str. 33 (Poznámka č. 35: „Výslech Maxe Amanna v Norimberku 5. 11. 1947“)

²¹ HITLER, Adolf. *Mein Kampf; Účtování; Národněsocialistické hnutí. Můj boj od Adolfa Hitlera*. Otakar II., 2000. 508 s. ISBN 80-86355-26-8, str. 149

²² KERSHAW, Ian. *Hitler: 1889-1936. [1], Hybris*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 679 s., [32] s. obr. příl. Ecce Homo; sv. 9. ISBN 80-7203-581-9, str. 123

²³ Tamtéž, str. 134

²⁴ HITLER, Adolf. *Mein Kampf; Účtování; Národněsocialistické hnutí. Můj boj od Adolfa Hitlera*. Otakar II., 2000. 508 s. ISBN 80-86355-26-8, str. 155

²⁵ Tamtéž, str. 156

²⁶ KERSHAW, Ian. *Hitler: 1889-1936. [1], Hybris*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 679 s., [32] s. obr. příl. Ecce Homo; sv. 9. ISBN 80-7203-581-9, str. 135 – 136

²⁷ *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, tedy Národně socialistická německá dělnická strana

„Skutečností je, že židovství je naprosto jasně rasou a ne náboženským společenstvím. Tisíciletým vnitřním křížením, často prováděným v nejužším kruhu, si Žid zachoval jedinečnost své rasy účinněji než mnohé národy, mezi nimiž žije. Z toho vyplývá, že mezi námi žije neněmecká, cizí rasa, která není ochotná a ani schopná obětovat svou rasovou jedinečnost a popřít své pocity, myšlení a aspirace. Přesto požívá všech politických práv jako my. Pocity Židů jsou čistě materiální a jejich myšlení a snahy ještě více... Všechno, co člověka pohání k vyšším cílům, ať už je to náboženství, socialismus, demokracie, to vše je pro Žida pouze prostředek k uspokojení touhy po penězích. Židovo působení se svými důsledky podobá rasové tuberkulóze.

A z toho vyplývá, že antisemitismus založený pouze na pocitových základech se vybíjí v pogromech. Rozumový antisemitismus však musí vést k plánovitému, zákonnému potírání a odstranění židovských privilegií... Jeho posledním cílem musí nevyhnutelně být naprosté odstranění Židů. Pouze nacionálně silná vláda a nikoli vláda nacionálně bezmocná, bude schopná dosáhnout obojího.“²⁸

V září 1919 se z pověření nadřízených Hitler zúčastnil schůze DAP²⁹, aby zvěděl, co je to za „spolek“. Na schůzi mluvil Hitlerovi již známý Gottfried Feder. Po přednášce následovala volná diskuse, při níž Hitler na ostatní účastníky i předsedu strany velice zapůsobil. Dostal brožurku a později pohlednici s oznámením, že byl přijat za člena strany. Nejprve ho to pobouřilo, ale pak souhlasil, protože si řekl, že takovouto malou stranu bude možno přebudovat podle vlastních představ.³⁰ Tot' ve stručnosti příběh Hitlerova vstupu do strany, jak jej podává on sám³¹. Rok 1919 představuje mezník v Hitlerově životě: „Návrat zpět nemohl a nesměl být možný.“³²

²⁸ FEST, Joachim. *Hitler: kompletní životopis*. Praha: Naše vojsko, 2008. 783 s. ISBN 978-80-206-0946-5, str. 114 (dopis pochází z 16. září 1919)

²⁹ *Deutsche Arbeiterpartei*, tedy Německá dělnická strana, předchůdkyně NSDAP

³⁰ HITLER, Adolf. *Mein Kampf; Účtování; Národněsocialistické hnutí. Můj boj od Adolfa Hitlera*. Otakar II., 2000. 508 s. ISBN 80-86355-26-8, str. 157 – 162

³¹ Tento zkrácený popis vychází z *Mein Kampfu*. V Hitlerových životopisech se dočteme, že do strany vstoupil na příkaz svého nadřízeného z armády Mayra (KERSHAW, Ian. *Hitler: 1889-1936. [1], Hybris*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 679 s., [32] s. obr. příl. Ecce Homo; sv. 9. ISBN 80-7203-581-9, str. 138 – 139), domnívám se však, že to pro tuto práci není zásadní.

³² Tamtéž, str. 162

1.2 Antisemitismus v programu NSDAP

Brzy po vstupu začal Hitler s reorganizací malé strany. Tlačil na ostatní členy stranického výboru, aby pořádali více veřejných shromáždění, stranu tak zviditelnili a získali nové příznivce. Na jednom ze shromáždění, 24. února 1920, Hitler oznámil nový program (zatím ještě) DAP. V některých z pětadvaceti bodů je přímo obsaženo slovo „Žid“, u jiných je jasné, že jsou proti Židům namířeny, i když to není explicitně řečeno:

4. *Státním občanem může být pouze soukmenovec. Soukmenovcem je pouze ten, kdo je německé krve, bez ohledu na vyznání. Žádný Žid nemůže proto být soukmenovcem.*

Z tohoto bodu vyplývá, že Žid nemůže být německým občanem. Další body se tedy Židů také dotýkají, a to ve smyslu omezení jejich práv a také činnosti ve státě:

5. *Kdo není státním občanem, může žít v Německu pouze jako host a musí podléhat cizineckým zákonům.*

6. *Právo rozhodovat o řízení státu a jeho zákonech může příslušet pouze státním občanům. Proto požadujeme, aby každý veřejný úřad, lhostejno jaký, ať již v Říši, zemi nebo obci, byl vykonáván pouze státními občany.*

Bojujeme proti zkorumpovanému parlamentnímu hospodářství a obsazování úřadů pouze podle potřeby stran, bez ohledu na charakter a schopnosti uchazeče.

7. *Požadujeme, aby se stát zavázal v první řadě zajistit možnosti výděлку a životní perspektivy státních občanů. Pokud není možné uživit všechny příslušníky státu, je nutno vykázat z Říše příslušníky cizích národů (ty, kteří nejsou státními občany).*

8. *Je třeba zabránit každé další imigraci ne-Němců. Požadujeme, aby všichni ne-Němci, kteří se přistěhovali do Německa po 2. srpnu 1914, byli ihned přinuceni opustit Říši.*

24. *Požadujeme svobodu všech církevních vyznání ve státě, pokud tato neohrožují jeho existenci nebo se neprohřešují proti mravnosti a morálce germánské rasy.*

Strana jako taková zastává stanovisko pozitivního křesťanství, ale neváže se na určité vyznání. Bojuje proti židovsko-materialistickému duchu v nás a mimo nás a je přesvědčena, že trvalé ozdravení našeho lidu se může dít pouze zevnitř na základě:

Obecný zájem stojí před zájmem jednotlivce.

Další body, které podle mého názoru narážejí na Židy, a to ve smyslu „mýtu o lichvářství“, jsou:

11. *[Požadujeme] zrušení bezpracných příjmů, získaných bez vynaložení úsilí, tj. odstranění úrokové poroby.*

18. *Požadujeme nemilosrdný boj proti těm, kteří svou činností poškozují společné zájmy. Sprosté zločince, lichváře, šmelináře a jim podobné je třeba potrestat smrtí, a to bez ohledu na jejich vyznání a rasu.*³³

Dnes již nelze přesně zjistit, kdo a jakou měrou se na programu podílel, patrně to byl tehdejší předseda DAP Anton Drexler a Gottfried Feder³⁴, možná i Alfred Rosenberg, určitě na něj měl vliv i Hitler. Každopádně je z programu jasně cítit pozdější směřování nacistické strany: Zbavení Židů občanských práv, omezení jejich veřejných činností, vyhánění z Říše.

Antisemitismus, který vyznával Hitler a nacisté, je postaven na několika základech, které jsou patrné již v Hitlerově dopise z roku 1919³⁵: Rasová odlišnost Židů a jejich materialistické založení. Kromě toho je zarážející Hitlerovo přirovnání židovského působení k tuberkulóze: takovéto bakteriologické a parazitologické výrazy jsou v jeho vyjádřeních na adresu Židů časté a naznačují, že Hitler pokládal Židy na přímou, biologickou hrozbu pro německý národ i všechny ostatní národy. V dopise je také naznačeno, co později stojí i v programu: je třeba zbavit se Židů legální cestou, tedy vyloučit je ze společnosti pomocí odnětí „statusu občana“ se všemi právy a potom je vyhnat z Říše.³⁶

Týden po vyhlášení programu se DAP přejmenovala na NSDAP.³⁷ Pořádala častá shromáždění, na nichž Hitler řečnil a měl u obecnstva úspěch. Hojně se věnoval židovské

³³ <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/program-nsdap-24-2-1920/>, na stránkách uveden zdroj: HOFER Walter: *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933-1945*, Fischer, Frankfurt am Main 1957, s. 28-31

³⁴ FEST, Joachim. *Hitler: kompletní životopis*. Praha: Naše vojsko, 2008. 783 s. ISBN 978-80-206-0946-5, str. 120 – 125

³⁵ Viz str. 4 – 5 této práce

³⁶ JÄCKEL, Eberhard. *Hitlerův světový názor: (projekt jedné vlády)*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 1999. 156 s. ISBN 80-7185-254-6, str. 48 – 49

³⁷ FEST, Joachim. *Hitler: kompletní životopis*. Praha: Naše vojsko, 2008. 783 s. ISBN 978-80-206-0946-5, str. 125 – 126

otázce.³⁸ V létě roku 1921 se také ve straně udála krize, po níž se Hitler stal předsedou strany. Založil také SA.³⁹ Postupně narůstal počet členů a obecné povědomí o straně.

Tento vzestup ukončil neúspěšný pokus o převzetí moci, takzvaný „pivní puč“, jenž se uskutečnil 9. listopadu roku 1923. Hitler (spolu s dalšími stranickými činiteli) byl obviněn z velezrady, avšak obrátil proces ve svůj prospěch, předvedl velký řečnický a propagandistický výkon a dostal od soudu pět let a strana byla zakázána. Z pevnosti Landsberg byl propuštěn koncem roku 1924. Ve vězení sepsal *Mein Kampf* (tedy jeho první část) a vůbec měl mnoho času na přemýšlení a budování ideologických základů. Po propuštění se nacistické hnutí nacházelo v krizi. 27. Února 1925 byla „znovuzaložena“ NSDAP.⁴⁰ Hitler si na tomto shromáždění upevnil autoritu jako jediný „vůdce“.⁴¹

Bylo by zbytečné podrobně popisovat další události před rokem 1933, kdy se NSDAP dostala k moci, a Hitler se stal říšským kancléřem. Stačí říci, že během relativně stabilních 20. let nebyly volební výsledky NSDAP nijak oslnivé, až ve 30. letech začali být lidé opět nespokojení kvůli hospodářské krizi, a vyhledávali extremistické strany jako nacistickou – preference opět stoupaly. Co se týče ideologie, na antisemitismu se nezměnilo nic a přibýly útoky na levicové strany a obavy z marxismu (židovského vynálezu). V roce 1932 Hitler kandidoval na říšského prezidenta, ale neuspěl. Přesto se již k převzetí moci blížil, a 30. ledna byl konečně říšským prezidentem Paulem von Hindenburgem jmenován říšským kancléřem.

³⁸ KERSHAW, Ian. *Hitler: 1889-1936. [1], Hybris*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 679 s., [32] s. obr. příl. Ecce Homo; sv. 9. ISBN 80-7203-581-9, str. 159 – 162

³⁹ *Sportabteilung* (Sportovní oddíl), *Schutzabteilung* (Ochranný oddíl), *Sturmabteilung* (Úderný oddíl)

⁴⁰ FEST, Joachim. *Hitler: kompletní životopis*. Praha: Naše vojsko, 2008. 783 s. ISBN 978-80-206-0946-5, str. 217

⁴¹ Tamtéž, str. 218

2. Židovská politika po převzetí moci a protižidovské postoje ve společnosti

2.1. Protižidovská opatření nacistické vlády

Když byl Hitler roku 1933 jmenován říšským kancléřem, začal uskutečňovat "plánovitě, zákonné potírání a odstranění židovských privilegií", jak napsal ve svém výše uvedeném dopise o "židovské otázce" z roku 1919.

Zaměříme se nyní na tři výrazné události v životě Židů v nacistickém Německu.

2.1.1. Bojkot židovských obchodů

Prvním velkým zásahem do životů německých Židů byl "celonárodní bojkot namířený proti židovským podnikům, zboží, doktorům a právníkům"⁴², který byl vyhlášen 28. března 1933 a měl začít za dva dny. O jeho úspěchu mezi obyvatelstvem se zprávy různí. Joseph Goebbels si 1. dubna 1933 zapsal do deníku: "Bojkot proti zahraničnímu židovskému štvání se rozpoutal v Berlíně a v celé Říši plnou silou. [...] Všechny židovské obchody jsou zavřeny. Před vchody stojí hlídky SA. Obecenstvo je všude solidární. Vzorná kázeň. Imponující divadlo! Všechno probíhá v naprostém klidu, také v ostatních částech Říše."⁴³ Také Daniel Goldhagen má za to, že "se sužovanými Židy nepokrytě solidarizovalo jen málo Němců"⁴⁴ a že "celkový přístup veřejnosti odrážela událost, k níž došlo v jedné drogerii. Dovnitř vstoupila dáma doprovázená dvěma uniformovanými nacisty. Přinesla s sebou nějaké zboží, které zde před několika dny zakoupila, a požadovala na drogistovi, aby jí vrátil peníze. "Nevěděla jsem, že jste Žid," pravila, "nechci totiž u Židů nic nakupovat."⁴⁵

Naproti tomu Joachim Fest píše: "Ovšem tentokrát se národní smysl pro pořádek obrátil proti režimu. Akce probíhala tak očividně svévolně a v rozporu se zákonem, že zůstala bez žádoucího úspěchu. Ve zprávě ze západu Německa se psalo, že "obyvatelstvo je spíše

⁴² KERSHAW, Ian. *Hitlerův mýtus: obraz a skutečnost ve Třetí říši*. Vyd. 2., V nakl. Levné knihy a v tomto překladu 1. [Praha]: Levné knihy, 2009. 288 s. ISBN 978-80-7309-720-2, str. 228

⁴³ GOEBBELS, Joseph. *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei. Listy z deníku 1932 – 1933*. Praha: Orbis, 1942. 324 s., str. 306

⁴⁴ GOLDHAGEN, Daniel Jonah. *Hitlerovi ochotní katani*. Praha: Lidové noviny, 1997. 607 s. ISBN 80-7106-206-5, str. 93

⁴⁵ Tamtéž, str. 93

náchylné k soucitu s Židy ... Obrat židovských obchodů, především na venkově, se v žádném případě nesnížil."⁴⁶ Ian Kershaw ve svém životopisu Hitlera popisuje den bojkotu takto: "Bojkot sám znamenal menší úspěch, než jak ho nacistická propaganda vykreslovala. Nicméně mnohé židovské obchody zůstaly toho dne přesto zavřené. Naopak na některých místech, kde postavili členové SA před "židovskými" obchodními domy nápisy varující před nakupováním v židovských obchodech, si toho zákazníci příliš nevšíмали. Občané reagovali různě. [...] Hloučky diváků probíraly klady a zápory bojkotu. Mnozí byli proti a prohlašovali, že budou stále docházet do svého oblíbeného obchodu. Jiní pouze krčili rameny."⁴⁷

Je příznačné, že Daniel Goldhagen, považující antisemitismus skoro za základní stavební kámen německé morálky, zdůrazňuje téměř nulovou solidaritu lidí se Židy a shrnul počínání veřejnosti do oné příhody v drogerii, zatímco ostatní autoři připouštějí různé reakce od lhostejnosti až k soucitu s Židy (a jsou také zdrženlivější, pokud jde o roli antisemitismu v myšlení a motivaci běžných lidí k podpoře nacismu).

Ale ať už měl bojkot úspěch nebo ne, v každém případě se ukázal být zlomovým bodem, kdy bylo Židům jasné, že jejich do té doby relativně normální život v Německu končí.

2.1.2. Norimberské zákony

Na norimberském stranickém sjezdu v září 1935 Hitler v jednom ze svých projevů doporučil, aby byly přijaty tři takzvané norimberské zákony, totiž zákon o říšské vlajce, zákon o říšském občanství a zákon na ochranu německé krve a německé cti. První z nich říkal, že „od nynějška černá, červená a bílá jsou národními barvami a že vlajka se svastikou je národní vlajkou.“⁴⁸ Druhý zákon stanovoval říšské občanství na základě německé krve - ostatní včetně Židů měli status cizinců - a odpovídal tak čtvrtému a pátému bodu nacistického programu (4. Státním občanem může být pouze soukmenovec. Soukmenovcem je pouze ten, kdo je německé krve, bez ohledu na vyznání. Žádný Žid nemůže proto být soukmenovcem., 5. Kdo není státním občanem, může žít v Německu pouze jako host a musí podléhat cizineckým

⁴⁶ FEST, Joachim. *Hitler: kompletní životopis*. Praha: Naše vojsko, 2008. 783 s. ISBN 978-80-206-0946-5, str. 392

⁴⁷ KERSHAW, Ian. *Hitler: 1889-1936. [1], Hybris*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 679 s., [32] s. obr. příl. Ecce Homo; sv. 9. ISBN 80-7203-581-9, str. 436

⁴⁸ FRIEDLÄNDER, Saul. *Nazi Germany and the Jews / Vol. 1, The years of persecution, 1933-1939*. 1st ed. New York: HarperCollins, 1997. xii, 436 s. ISBN 0-06-019042-6, str. 142 („[...] henceforth black, red, and white were the national colors and the swastika flag was the national flag.“)

zákonům.). Tento zákon v podstatě znamenal pro Židy ztrátu občanských práv, na kterých byli kráceni již předtím (například v roce 1935, ještě před přijetím zákonů, byli vyloučeni z univerzit někteří židovští profesori⁴⁹), nyní však byla diskriminace dána přímo zákonem.

První a druhý zákon, jak prohlásil Hitler, „splácí dluh vděčnosti hnutí, pod jehož symbolem Německo znovu získalo svobodu, v tom naplňují podstatný bod v programu Národně socialistické strany.“⁵⁰

Třetí zákon zakazoval manželství i sexuální styky mezi Židy a ostatními lidmi, a manželství, která se proti tomuto zákonu prohřešovala, byla považována za neplatná.⁵¹

Hitler zdůvodnil zákony tím, že Židé agituji v zahraničním tisku proti Německu. Stejný důvod uvedl pro bojkot židovských obchodů o dva roky dříve; bylo tím dáno najevo, že Židé jsou za svou situaci odpovědní sami, Říše se jen brání jejich nenávisnému štvání. Zákony tedy mají sloužit k ochraně Židů před "obrannou akcí pobouřeného obyvatelstva" a "otevírají Židům možnost jejich oddělené existence uvnitř Německa ve všech sférách života."⁵² Dalším důvodem bylo to, že stále docházelo k různým násilnostem páchaným na Židech, a to bylo proti Hitlerově zásadě "rozumového antisemitismu", který má postupovat výhradně legální cestou. Kromě toho, jak píše Kershaw ve své knize *Hitlerův mýtus*, "bylo [...] naprosto jasné, že antisemitská zvěrstva a teroristické vandalství namířené stranickými aktivisty proti Židům byly mezi lidem značně neoblíbené."⁵³ Počátkem roku 1935 docházelo v mnoha německých městech k výtržnostem na židovských obchodech, rozbíjení oken, malování hanlivých nápisů, ale i k napadání lidí. Některých z těchto akcí se účastnili i členové *Hitlerjugend*.^{54, 55} Hitler byl tedy nucen vytvořit zákonný rámec pro diskriminaci Židů, především proto, aby neutrpěla jeho osobní prestiž. O tom svědčí i jeho domlouvání „straně a národu, aby zachovávali

⁴⁹ Tamtéž, str. 145

⁵⁰ *Hitler, Speeches* (Max DOMARUS, vol. 2, pp. 706 – 7) in: Tamtéž, str. 142. („[...] repay a debt of gratitude to the Movement, under whose symbol Germany regained its freedom, in that they fulfill a significant item on the program of the National Socialist Party.“)

⁵¹ Tamtéž, str. 142

⁵² KERSHAW, Ian. *Hitlerův mýtus: obraz a skutečnost ve Třetí říši*. Vyd. 2., V nakl. Levné knihy a v tomto překladu 1. [Praha]: Levné knihy, 2009. 288 s. ISBN 978-80-7309-720-2, str. 230

⁵³ Tamtéž, str. 229

⁵⁴ Hitlerova mládež – organizace pro mladé chlapce, dívčí obdobou byl *Bund Deutscher Mädel* – Svaz německých dívek

⁵⁵ FRIEDLÄNDER, Saul. *Nazi Germany and the Jews / Vol. 1, The years of persecution, 1933-1939*. 1st ed. New York: HarperCollins, 1997. xii, 436 s. ISBN 0-06-019042-6, str. 137

disciplínu a v této záležitosti se neodchýlili od zákonných cest,⁵⁶ a skutečnost, že obnovil příkaz zakazující veškeré „individuální akce“ proti Židům.⁵⁷

2.1.3. Křišťálová noc

Celý rok 1938 probíhal ve znamení stupňující se snahy odstranit Židy z veřejného života. Byla zavedena opatření jak ekonomická (tzv. arizace, tedy rušení židovských obchodů a jejich „převádění“ do vlastnictví nežidovských osob; zákaz povolání – např. lékařského a právního), tak taková, která se již týkala samotných osob: od srpna si museli židovští muži přidat ke jménu „Israel“ a ženy „Sara“ a užívat těchto jmen při úředních úkonech, v říjnu přibýlo nařízení přidat na židovské pasy písmeno J.⁵⁸

Docházelo také k výtržnostem, napadání osob a boření synagog. K tomu všemu docházelo na příkaz strany nebo činy páchali příslušníci její a přidružených organizací, avšak i nyní platilo, že Hitler nechtěl být s takovými událostmi spojován (noviny měly zakázáno psát o tématech týkajících se židů v souvislosti s jeho návštěvami různých krajů).⁵⁹ Přesto, když se během léta konalo množství výtržnických akcí na úkor židovského majetku, nedošlo k zákazu „individuálních akcí“ jako v roce 1935.⁶⁰

Vítanou záminkou k dalšímu násilí se stalo zastřelení úředníka německého velvyslanectví v Paříži Ernsta von Ratha židovským mladíkem Herschelem Grynszpanem. K činu došlo 7. listopadu a pomsta na sebe nenechala dlouho čekat. Druhý den si dal nacistický tisk záležet na mnoha protižidovských článcích a večer již se v mnoha německých městech a obcích rozhořely rozsáhlé nepokoje. Když druhý den vešla ve známost zpráva o von Rathově smrti, propuklo řádění naplno.⁶¹ Tento státem řízený pogrom dostane později jméno „křišťálová noc“ (německy *Kristallnacht*) podle množství rozbitých oken a výloh židovských domů, obchodů a synagog. Ironické, ale typické pro nacisty je, že Židé dostali pokutu jednu miliardu říšských marek za to, že rozpoutali ničení.

⁵⁶ KERSHAW, Ian. *Hitlerův mýtus: obraz a skutečnost ve Třetí říši*. Vyd. 2., V nakl. Levné knihy a v tomto překladu 1. [Praha]: Levné knihy, 2009. 288 s. ISBN 978-80-7309-720-2, str. 230

⁵⁷ Tamtéž, str. 230

⁵⁸ KERSHAW, Ian. *Hitler: 1836-1945. [2], Nemesis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 971 s., [48] s. obr. příl. Ecce homo; sv. 10. ISBN 80-7203-634-3, str. 140

⁵⁹ Tamtéž, str. 141

⁶⁰ Tamtéž, str. 144

⁶¹ Tamtéž, str. 146

Jehuda Bauer ve své knize *Jews for sale? Nazi-Jewish negotiations, 1933-1945* píše, že křišťálová noc měla dva cíle: „[...] především přimět Židy emigrovat tak rychle, jak to jen bude možné, ale také mobilizovat masy proti židovskému nepříteli a tím zvýšit popularitu strany.“⁶² První cíl splněn byl, Říši opustilo kolem 100.000 Židů⁶³, avšak „[...] druhý ne, protože většina německé populace jevila nedostatek nadšení pro pogrom, který pociťovala jako odporný – neměli Židy zvláště v lásce, ale také neměli rádi nepořádek. Většina z nich neměla ráda ničení majetku.“⁶⁴

To poměrně přesně zapadá do představy, jakou si můžeme učinit o postojích německého obyvatelstva k podobným akcím (tedy alespoň podle části historiků); antisemitismus byl zcela jistě součástí mysli obyvatel, avšak jejich vrozený smysl pro pořádek, zákon a poslušnost jim bránil vyjadřovat nenávist takovým způsobem. Stejně jako bojkot v roce 1933, i většinu výtržnických a rabovacích akcí měli na svědomí fanatičtí straníci.

V souladu s tím Ian Kershaw o průběhu křišťálové noci uvádí, že demonstrace a zapalování synagog bylo řízeno stranou, SA a dalšími organizacemi. Příslušníci SS⁶⁵ se mohli zúčastnit také, avšak – na rozkaz Himmlera a Heydricha – pouze v civilním oblečení, neboť „Himmler s Heydricchem dávali přednost „racionálnímu“, systémovému přístupu k „židovské otázce“.“⁶⁶ Toto zase odpovídá již známému Hitlerovu postoji prosazujícímu „rozumový“ antisemitismus, navíc „nepořádek a nezřízené násilí a ničení nezapadaly do stylu SS.“⁶⁷ (SS byly budovány jako elitní „ochranka“ a posléze armáda; naproti tomu SA, které se na pogromu podílely vysokou měrou, byly již od svého založení oddílem rváčů a pouličních výtržníků.)

Také Michael Marrus ve své knize *Holocaust in History* píše, že „aktivita proti Židům – žhářství, násilí, bojkoty, diskriminace – byla převážně prací zapálených straníků a jejich agentů, spíše než obecné populace. I když byli požádáni, aby zpřetrhali své vztahy s Židy,

⁶² BAUER, Yehuda. *Jews for sale?: Nazi-Jewish negotiations, 1933-1945*. New Haven: Yale University Press, 1994. xiii, 306 s. ISBN 0-300-06852-2, str. 35 („[...] mainly to make the Jews emigrate, as quickly as possible, but also to mobilize the masses against the Jewish enemy and thereby boost the popularity of the Party.“)

⁶³ Tamtéž, str. 35

⁶⁴ Tamtéž, str. 35 („[...] the second was not, for the bulk of the German population evinced a lack of enthusiasm for the pogrom, which they felt to be unpleasant – they did not particularly like Jews, but they did not like disorder, either. Most of all, they did not like the destruction of property.“)

⁶⁵ *Schutzstaffel*, tedy Ochraný oddíl

⁶⁶ KERSHAW, Ian. *Hitler: 1836-1945. [2], Nemesis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 971 s., [48] s. obr. příl. Ecce homo; sv. 10. ISBN 80-7203-634-3, str. 147

⁶⁷ Tamtéž, str. 147

pokračovali místní občané v jednání s nimi navzdory vládní politice.“⁶⁸ Přímo o křišťálové noci Marrus píše: „[...] nepokoje křišťálové noci byly široce odsouzeny, hlavně kvůli jejich chuligánskému, protizákonnému charakteru, spolu s nadměrným ničením majetku. Nikdo nevěřil Goebbelsovu vychloubání, že Němci „spontánně“ povstali proti Židům, a nacističtí vůdci byli jasně zklamáni nedostatkem nadšení pro pogrom.“⁶⁹

Ke Goebbelsovu „vychloubání“ a jeho roli při rozpoutání se bystře vyjadřuje Robert Wistrich ve své knize *Hitler a holocaust*: „Sám Goebbels byl od roku 1938 v Hitlerově nemilosti kvůli choulstivé aféře s českou herečkou [Lídou Baarovou, pozn. M. K.]. S ohledem na tuto okolnost je možno snáze vysvětlit Goebbelsův neobyčejný zápal, s jakým volal po pomstě proti Židům. Sice se horlivě snažil získat svou pozici v židovské politice, ale nebýt Hitlerova předchozího svolení, jistě by pogrom sám nerozpoutal.“⁷⁰

S Goebbelsovou snahou rozpoutat „spontánní akci“ obyvatelstva nesouhlasili někteří vysoko postavení nacisté: „[...] Göring, který nyní dohlížel na proces „arizace“, byl pevně rozhodnut držet „židovskou otázku“ tak daleko od rukou radikálních nacistů, jak to jen bylo možné. Stejně jako Himmler a Heydrich, kteří [...] kontrolovali německou policii a tajné služby (SD⁷¹), se také on stavěl proti metodám nekontrolovaného násilí. Místo toho chtěl utáhnout oprátku kolem pomyslného krku německých Židů prostřednictvím administrativních opatření. Göring ve skutečnosti považoval Křišťálovou noc za vážnou chybu, která mohla ohrozit sympatie veřejnosti a ostudně se snižovala k „divokým arizacím“. Chtěl, aby byl židovský majetek vyvlastněn ve prospěch německého státu, a ne aby ho rozkradly gangy zlodějů. Také ho zpočátku vyděsily pojistné škody (odhadované na 225 milionů říšských marek), které mohly být následně uplatňovány. Jeho nesouhlas sdílel také Himmler, a v jedné poznámce dokonce napsal, že to byla především Goebbelsova „megalomanie“ a „pitomost“,

⁶⁸ MARRUS, Michael Robert. *The holocaust in history*. Hanover: Univ. Pr. of New England, 1987. 15, 267 s. The Tauber Institute for the Study of European Jewry Series; 7. ISBN 0-87451-425-8, str. 90 („[...] activity against Jews – arson, violence, boycotts, discrimination – was overwhelmingly the work of zealous party men and their agents, rather than the general population. Although called upon to sever their relations with Jews, the local citizenry continued to deal with them in defiance of government policy.“)

⁶⁹ Tamtéž, str. 90 („[...] the riots of Kristallnacht were widely disapproved of, mainly because of their hooligan, lawless character, with such wasteful destruction of property. No one believed Goebbels's boast that the German people had risen „spontaneously“ against the Jews, and Nazi leaders were plainly disappointed with the lack of enthusiasm for the pogrom.“)

⁷⁰ WISTRICH, Robert S. *Hitler a holocaust: Okolnosti a příčiny holocaustu*. Praha: Slovart, 2008. 323s. ISBN 978-80-7391-156-0, str. 91

⁷¹ *Sicherheitsdienst*, Bezpečnostní služba

kvůli nimž vznikl incident, který mohl jen přitížit už tak složité diplomatické situaci, v níž se Německo v té době nacházelo.“⁷²

Zdá se, že Němci byli v záležitostech „spontánních povstání“ poněkud vlažnější, než by si nacističtí předáci byli přáli. Ovšem přehnaného soucitu se Židům také nedostávalo. Nemyslím si, že by Němce osud Židů nějak zvlášť dojímal, spíše v jejich postoji vidím lhostejnost (protože nepřipojit se neznamena být proti) a již zmíněnou nechuť k protizákonným akcím. Ostatně i vyjádření M. Marruse, že lidé „dále jednali s Židy navzdory státní politice“ se mi zdá lehce přehnané; průměrní Němci zajisté byli antisemity a existuje mnoho zpráv o tom, jak se občané se Židy přestali stýkat přesně v souladu s vládní politikou.

2.2. Protižidovské postoje německé společnosti

Z výše uvedených zpráv historiků o reakcích Němců na diskriminaci Židů by mohlo vyplynout, že průměrní Němci se příliš neúčastnili hromadného násilí, byli se Židy relativně solidární a téměř všechnu „práci“ tedy odváděli oddaní straníci a členové SA. Existuje však historická práce, jež bývá považována za poněkud kontroverzní pro svůj nesmlouvavý postoj k německému antisemitismu za nacistické vlády.

Daniel Goldhagen ve své knize *Hitlerovi ochotní katani* tvrdí, že současný výzkum příčin a průběhu holocaustu Židů za druhé světové války je postaven na mylném předpokladu, že "[zaprvé] většina Němců nemohla sdílet Hitlerovo všeobecné hodnocení Židů předložené kromě jiného v jeho knize *Mein Kampf*, kde je popisuje jako ďábelsky lstivou, parazitickou a nepřátelskou "rasu", která německému národu způsobila obrovské škody. Za druhé se pokládalo za nemožné, aby většina Němců byla tak silně antisemitská, že by souhlasila s hromadným vyvražděním Židů".⁷³ Goldhagen naopak vyjadřuje názor, že antisemitismus byl nedílnou a hluboko zakořeněnou součástí všeobecného německého světonázoru. Píše, že

⁷² WISTRICH, Robert S. *Hitler a holocaust: Okolnosti a příčiny holocaustu*. Praha: Slovart, 2008. 323s. ISBN 978-80-7391-156-0, str. 91 – 92

⁷³ GOLDHAGEN, Daniel Jonah. *Hitlerovi ochotní katani*. Praha: Lidové noviny, 1997. 607 s. ISBN 80-7106-206-5, str. 33

německý antisemitismus je specifický, a nazývá ho "eliminační"⁷⁴ - jeho znakem je touha po "eliminaci židovského vlivu z německé společnosti, popřípadě Židů vůbec."⁷⁵

Podle něho byl antisemitismus v německé společnosti zakořeněn mimo jiné proto, že byl součástí křesťanství, které dlouhou dobu tvořilo základ morálky obyvatelstva. Antisemitismus tedy byl přirozenou součástí života, byl vtělen do světónázoru obyvatel. Velice výstižně je to popsáno v dopise jisté dívky židovské přítelkyni, který Goldhagen ve své knize uvádí: "[...] Židé byli a zůstávali čímsi záhadně hroživým a anonymním. Nebyli souhrnem všech židovských jedinců... Byli zlou mocí, něčím, co se podobalo strašidlu. Člověk to nemohl vidět, ale přece to bylo tady a tropilo škody. [...] Dospělí [...] "věděli", že Židé jsou zlí. Jejich zloba byla namířena proti blahobytu, jednotě a věhlasu německého národa, který jsme se učili milovat od raného věku. Antisemitismus mých rodičů byl součástí jejich názorů, jež byly pokládány za samozřejmé..."⁷⁶

O německém antisemitismu za vlády nacistů Goldhagen píše: „Vstoupil do služeb státu, jež řídili ti nejdivočejší a nejodhodlanější antisemité, jakým se kdy v moderním státě podařilo chopit vlády.“⁷⁷ A to s těmito důsledky:

1. *Vydání rozsáhlých a přísných zákonných omezení života Židů v Německu.*
2. *Fyzické a zostřené verbální útoky proti Židům, jednak spontánně páchané obyčejnými Němci, jednak řízené vládními a stranickými orgány.*
3. *Další zesílení antisemitismu ve společnosti.*
4. *Přeměna Židů ve „společensky mrtvé“ bytosti.*
5. *Celospolečenský souhlas s potřebou vyloučit z Německa židovský vliv.*⁷⁸

A podle Goldhagena „Toto vše charakterizovalo nejenom nacistické vedení, ale také drtivou většinu německého národa, jež věděla, co jejich vláda a krajané s Židy provádějí, s těmito opatřeními souhlasila, a když se jí naskytla příležitost, aktivně je podporovala.“⁷⁹

⁷⁴ Tamtéž, např. str. 26

⁷⁵ Tamtéž, str. 26

⁷⁶ Tamtéž, str. 91 – 92

⁷⁷ Tamtéž, str. 92

⁷⁸ Tamtéž, str. 92 – 93

⁷⁹ Tamtéž, str. 93

Mezi tímto názorem a názory ostatních historiků, které jsem uvedla, existuje rozpor, avšak podle mého názoru ne tak velký, jak by se mohlo zdát na první pohled: myslím, že můžeme předpokládat všeobecnou rozšířenost antisemitismu mezi Němci, ale musíme brát v úvahu německý smysl pro pořádek, který mohl převážet nad nechutí k Židům – přece jen, za Výmarské republiky byly ulice neustále plné výtržníků a demonstrantů, lze si tedy představit, že podobných akcí měli již lidé dost. Jak jsem však již napsala výše, nepřipojit se k nějaké akci neznamená být proti ní, takže Němci se nemuseli aktivně účastnit, mohli jen tiše souhlasit. Koneckonců, takové postoje bývají za totalitních režimů docela obvyklé.

3. Židovská politika během války a „konečné řešení“

Nacistická politika vůči Židům byla jasně stanovena ještě dávno před tím, než začal Hitler vládnout německé Říši. K útokům na Židy docházelo už během dvacátých let, avšak po převzetí moci nacisty nabýval antisemitismus postupně zákonného rámce. Stále tvrdší protižidovská opatření směřovala k tomu, aby donutila Židy emigrovat z Říše. Mnoho Židů tak učinilo, avšak mnoho jich v Říši zůstalo a další statisíce se dostaly pod její moc s obsazením východních a jiných území po vypuknutí války. Tito lidé se posléze stali oběťmi nejprve megalomanských přesídlovacích programů a později – po roce 1941 – takzvaného „konečného řešení židovské otázky“.

„Konečné řešení“ předznamenává Hitlerův výrok z 30. ledna 1939: „Jestliže mezinárodní Židovstvo v Evropě i mimo ni znovu donutí národy ke světové válce, výsledkem nebude bolševizace zeměkoule a vítězství pro Židy, ale úplné vyhubení židovské rasy v Evropě.“⁸⁰ „Četnost jeho pozdějších připomenutí tohoto „proroctví“ (je důležité, že jej soustavně chybně datoval k 1. září 1939, ke dni začátku války) v rozhodujících okamžicích vývoje genocidy ukazuje, jak bylo zaryto do jeho mysli. Mezi lety 1941 a 1945 [...] Hitler odkazoval na veřejnosti i v soukromí na své „proroctví“ z roku 1939 více než tucetkrát.“⁸¹

3.1. Akce a plány předcházející „konečnému řešení“

3.1.1. Přesídlovací projekty

Když 1. září 1939 začala druhá světová válka, znamenala pro nacistické plány se Židy zároveň lepší podmínky (jak řekl jeden z Heydrichových spolupracovníků: „[...] válka skýtá možnost tvrdého postupu bez nutnosti brát ohledy na postoj světové veřejnosti.“⁸²) a zároveň komplikace, protože, jak už bylo řečeno, obsazením dalších území přibývalo pod německou

⁸⁰ ROSEMAN, Mark. *Setkání ve vile u jezera: konference ve Wannsee a "konečné řešení židovské otázky"*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2003. 174 s. ISBN 80-86569-45-4, str. 30

⁸¹ KERSHAW, Ian. *Hitler, the Germans, and the final solution*. New Haven: Yale University Press, 2008. vi, 394 s. ISBN 978-0-300-12427-9, str. 104 – „The frequency of his later repetition of the „prophecy“ (which, significantly, he consistently misdated to September 1, 1939, the day the war began), and at decisive junctures in the unfolding of genocide, shows how it was etched on his mind. Between 1941 and 1945 [...] Hitler referred publicly and privately to his „prophecy“ of 1939 on more than a dozen occasions.“

⁸² ALY, Götz. *"Konečné řešení": přesun národů a vyhlazení evropských Židů*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2006. 348 s. Historické myšlení; sv. 33. Totalitarismus a šoa; sv. 9. ISBN 80-7203-833-8, str. 9

správu mnoho Židů – například v Polsku (anektované západní části a tzv. Generálním gouvernementu) jich žilo na dva miliony⁸³.

Již krátce po vypuknutí války (září – říjen 1939) začali nacisté plánovat rozsáhlé přesuny židovského obyvatelstva na východ. Hitler plánuje: „Všechno Židovstvo (včetně Židů z Říše) bude spolu s „ostatními pochybnými elementy“ soustředěno do oblasti mezi Vislou a Bugem.“⁸⁴ Tyto přesuny byly součástí většího projektu: Hitler vyhlásil, že německá vláda hodlá nově uspořádat „etnografické poměry“ v Evropě – především přivést etnické Němce žijící v okolních zemích „domů“ do Říše a usídlit je v místech, odkud budou odsunuti Židé a další nepohodlní lidé. Zatím nacisté neplánovali fyzickou likvidaci těchto osob, ale jejich přesun do „rezervace“ v Generálním gouvernementu. (Tedy alespoň co se týká židovského obyvatelstva; přistěhovaní Němci byli provizorně ubytováni v léčebnách a ústavech, jejichž pacienti byli povražděni.⁸⁵) Tyto dvě součásti nacistických plánů se často dostávaly do rozporu, jedna byla načas přerušena kvůli druhé, avšak měly stejnou důležitost a ideálně na sebe měly navazovat. (To se ovšem vždy nedařilo, a jedním z důsledků bylo například lodžské ghetto, jež bylo původně zřízeno (1940) pouze jako provizorní, krátkodobé řešení, a nakonec v něm lidé (především Židé, ale i Romové) v nelidských podmínkách živořili až do roku 1944, kdy bylo ghetto uzavřeno a jeho obyvatelé posláni do vyhlazovacích táborů.⁸⁶)

K tomuto problému píše Götz Aly: „Co se obětem jevilo jako strašlivá efektivita smrtonosné byrokracie, vypadalo z pohledu pachatelů zcela jinak: v dochovaných dobových svědectvích těch, kteří se na deportacích podíleli, jsou tytéž události podávány jako šňůra nepřetržitých proher a neschopnosti i třeba jen přibližně dosáhnout vytyčených cílů. Brzy se ukázalo, že i když byly plány stále znovu redukovány a termíny prodlužovány, měřeno skutečnými výsledky se jednalo o fantazie, které neměly nic společného s realitou. Bylo třeba přistupovat na další kompromisy a rychle hledat improvizovaná dílčí řešení.“⁸⁷

⁸³ Tamtéž, str. 14

⁸⁴ Tamtéž, str. 42

⁸⁵ ALY, Götz. *„Konečné řešení“: přesun národů a vyhlazení evropských Židů*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2006. 348 s. Historické myšlení; sv. 33. Totalitarismus a šoa; sv. 9. ISBN 80-7203-833-8, str. 45

⁸⁶ <http://holocaust.cz/cz/history/camps/lodz>; dostupné 9. 7. 2012

⁸⁷ ALY, Götz. *„Konečné řešení“: přesun národů a vyhlazení evropských Židů*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2006. 348 s. Historické myšlení; sv. 33. Totalitarismus a šoa; sv. 9. ISBN 80-7203-833-8, str. 62

Přesídlování a deportace osob byly mimochodem chytře finančně zajištěny: Göringův *Úřad pro správu majetku ve východních oblastech*⁸⁸ zajišťoval jednak to, že majetek po vyhnaných a deportovaných lidech dostanou etničtí Němci, kteří se přistěhovali do Říše a svůj majetek zanechali doma, jednak byla finančně zajištěna práce přesídlovacích úřadů.⁸⁹

„Rodiny přesídlenců byly téměř výlučně „odškodněny“ z peněz pocházejících z majetku Židů a Poláků, později i Francouzů a Slovinců. [...] Hlavní štáb RKF⁹⁰ na konci roku 1942 s těžko skrývanou pýchou sděloval: „Umístění přesídlenců bylo v podstatě financováno zužitkováním dřívějšího majetku etnicky cizorodých skupin bez poskytnutí náhrady – říšskou pokladnu to tedy nestálo ani feník.“⁹¹

Pro zacházení s lidmi z obsazeného polského území byl vytvořen tzv. *Dlouhodobý plán přesídlování do východních oblastí*⁹², který vydal Heydrichův *Hlavní říšský bezpečnostní úřad* (RSHA)⁹³. V tomto dokumentu se píše např. o Generálním gouvernementu, a to v tom smyslu, že je nežádoucí, aby se počet jeho obyvatel nadále zvyšoval, a to jak z důvodu nedostatku potravin a špatné hygieny, tak proto, že „velké množství osob živořících v těch nejhorších podmínkách se může stát úrodným podhoubím pro bolševismus.“ Dalším důležitým bodem Plánu je rasové roztřídění Poláků, z nichž rasově „hodnotní“ budou nasazeni na práci do Říše, méně hodnotní budou vykonávat podřadné práce ve východních oblastech a ti, kteří se nebudou hodit ani pro jedno, budou posláni do Generálního gouvernementu.⁹⁴

3.1.2. Plán Madagaskar

V souvislosti s přesídlovacími programy a s řešením „židovského problému“ uvažovali nacisté zcela vážně o nápadu, který dnes může znít poněkud směšně: Přesunutí všech Židů na Madagaskar nebo jinam „za moře“. O tomto návrhu se uvažovalo v létě 1940 (v době zahájení

⁸⁸ *Haupttreuhandstelle Ost*

⁸⁹ ALY, Götz. „Konečné řešení“: přesun národů a vyhlazení evropských Židů. Vyd. 1. Praha: Argo, 2006. 348 s. Historické myšlení; sv. 33. Totalitarismus a šoa; sv. 9. ISBN 80-7203-833-8, str. 44

⁹⁰ *Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums*, Říšský komisař pro upevnění německé národnosti (Heinrich Himmler)

⁹¹ Tamtéž, str. 84

⁹² *Fernplan der Umsiedlung in den Ostprovinzen*

⁹³ *Reichssicherheitshauptamt*

⁹⁴ HUSSON, Édouard. *Heydrich - konečné řešení židovské otázky*. Vyd. 1. Ostrava: Domino, 2009. 426 s. ISBN 978-80-7303-467-2, str. 87 – 90

bojů v Africe – nacisté si tedy nejspíš představovali, že tímto způsobem využijí získané kolonie), když se nepodařilo vytvořit židovskou rezervaci v okolí Lublinu.⁹⁵ (První zmínka o podobném plánu se však objevuje již v únoru 1940, a to v dopise Heydricha Göringovi, totiž že by bylo možno Židy, pro které již nebude místo v Generálním gouvernementu, vystěhovat za moře.⁹⁶) O plánu se zmiňuje také Himmler ve svém memorandu o zacházení s lidmi na dobytých východních územích: „Doufám, že díky možnosti vystěhovat všechny Židy do Afriky nebo nějaké jiné kolonie už pojem Žida jednou provždy zmizí z povrchu zemského.“⁹⁷

Je jasné, že nacisté nezamýšleli přesunutí Židů kamsi za moře, aby jim umožnili život ve vlastním státě (i když jednou z variant bylo „vytvoření domova všech Židů v Palestině“ – podle návrhu referenta pro židovské záležitosti z ministerstva zahraničí Rademachera⁹⁸), ale měli na mysli čistě německé zájmy, jak vyplývá i z geologického posudku na Madagaskar, který si dalo vypracovat ministerstvo zahraničí a ve kterém stojí, že „na Madagaskaru se nenacházejí žádná významná naleziště nerostných surovin, v tomto smyslu je tedy dostatečně bezcenný a pro Židy vhodný.“⁹⁹

Zmíněná Rademacherova zpráva o možnostech vystěhování Židů za moře rozvíjela koncept židovského státu na Madagaskaru takto: „Peněžní prostředky na tento přesun by přirozeně poskytli oloupení Židé. Údajně si mohli vládnout sami a mít pod svou správou soudy, kulturu a ekonomiku, nad vším však měli dohlížet „experti“ SS. Deportovaní Židé by pak samozřejmě byli zbaveni německého i jakéhokoli jiného občanství a místo toho by se stali občany „velkého ghettu“ [...].“¹⁰⁰

⁹⁵ ALY, Götz. *"Konečné řešení": přesun národů a vyhlazení evropských Židů*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2006. 348 s. Historické myšlení; sv. 33. Totalitarismus a šoa; sv. 9. ISBN 80-7203-833-8, str. 88

⁹⁶ HUSSON, Édouard. *Heydrich - konečné řešení židovské otázky*. Vyd. 1. Ostrava: Domino, 2009. 426 s. ISBN 978-80-7303-467-2, str. 98

⁹⁷ Publikováno v *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 5, 1957, s 194 – 198; in: ALY, Götz. *"Konečné řešení": přesun národů a vyhlazení evropských Židů*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2006. 348 s. Historické myšlení; sv. 33. Totalitarismus a šoa; sv. 9. ISBN 80-7203-833-8, str. 89

⁹⁸ HUSSON, Édouard. *Heydrich - konečné řešení židovské otázky*. Vyd. 1. Ostrava: Domino, 2009. 426 s. ISBN 978-80-7303-467-2, str. 106

⁹⁹ ALY, G., HEIM, S. *Vordenker der Vernichtung*, s. 263; in: ALY, Götz. *"Konečné řešení": přesun národů a vyhlazení evropských Židů*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2006. 348 s. Historické myšlení; sv. 33. Totalitarismus a šoa; sv. 9. ISBN 80-7203-833-8, str. 92

¹⁰⁰ WISTRICH, Robert S. *Hitler a holocaust: Okolnosti a příčiny holocaustu*. Praha: Slovart, 2008. 323s. ISBN 978-80-7391-156-0, str. 121

3.1.3. Akce T4

Se začátkem války začala kromě přesídlování obyvatel ještě jedna akce, která předcházela „konečnému řešení“ jak časově, tak především podobným způsobem provedení. Jednalo se o program „*Euthanasie*“ (další název, „Akce T4“, je odvozen od sídla vedení akce v Tiergartenstrasse číslo 4). Další z eufemismů používaných k zakrytí vraždění nevinných obětí, kterými byli v tomto případě tělesně postižení lidé, osoby trpící duševními chorobami, lidé z okraje společnosti, později i lidé trpící nevyléčitelnými nemocemi.¹⁰¹

Akce T4 trvala od podzimu 1939 do léta 1941, jejími oběťmi bylo na 70.000 lidí na území Říše, na východních územích dalších nejméně 10.000. Hitlerův souhlas se zahájením akce je datován 1. září 1939, avšak pravděpodobně byl vydán již dříve: „V lednu 1939 se na Vůdce, jako už předtím mnohokrát, obrátili rodiče dítěte trpícího nevyléčitelnou dědičnou chorobou – podobné dopisy byly adresovány do Hitlerovy soukromé kanceláře – a žádali, aby zkrátil utrpení jejich potomka. Kladným vyřízením žádosti pověřil Vůdce okamžitě jednoho ze svých dvou osobních lékařů [...]. Zároveň vydal příkaz k vytvoření globálního programu selekce a k vyhlazení „životů nehodných žití“.¹⁰² Nebyli ovšem zabíjeni všichni postižení, jen asi 20%, jelikož „panovaly odůvodněné obavy z odporu příbuzných, především věřících katolíků.“¹⁰³

V čem je podobnost akce T4 s „konečným řešením“? Samozřejmě jednak ve strašlivé neúctě k lidskému životu a v jistotě nacistických „lékařů“, že mohou rozhodovat o životech druhých, ale také v technickém provádění vražd: pro usmrcování obětí se užívalo oxidu uhelnatého, ovšem pouze na území Říše; na východních územích se nejprve užívalo střelných zbraní, později se přešlo na nákladní auta, v nichž byly oběti usmrceny výfukovými plyny.¹⁰⁴ Oficiální záminkou pro akci se stalo uvolnění lůžek pro raněné ve válce, případně pro etnické Němce vracející se „domů“.¹⁰⁵

Oběti byly zabíjeny buď přímo v ústavech (oxid uhelnatý byl v noci zaveden do pokoje, aby lidé zemřeli ve spánku¹⁰⁶), přijížděli si pro ně příslušníci SS nákladními auty (viz výpověď zdravotní sestry uvedená níže) nebo byli sváženi do vyhlazovacích táborů zřízených

¹⁰¹ Tamtéž, str. 45, 48 – 49

¹⁰² Tamtéž, str. 47 – 48

¹⁰³ Tamtéž, str. 54

¹⁰⁴ Tamtéž, str. 52 – 53

¹⁰⁵ Tamtéž, str. 49, 52

¹⁰⁶ Tamtéž, str. 50

pro tento účel: Brandenburg, Grafeneck, Sonnenstein, Hartheim, Bernburg, Hadamar. V těchto táborech byly instalovány plynové komory s oxidem uhelnatým, v každém zahynulo průměrně přes deset tisíc lidí.¹⁰⁷

Jak zabíjení probíhalo, popisuje jedna zdravotní sestra: „[...] mi kancelář předala vypracované seznamy pacientů. Na seznamech byli většinou sami staří a dožívající lidé, kteří byli postupně soustředěni na marodce ústavu. Pak přijel velký nákladák s již zmíněnými esesáky, který zastavil před strojovnou a marodkou. [...] Byl to podobný typ vozidla, jako se používá při stěhování nábytku. Vpředu seděli řidič a esesák, druhý esesák jel za nimi ve svém soukromém autě. Povídalo se tehdy, že prý Himmler vynalezl nějaké plynové nákladní vozy. Pamatuji se také, že tenhle vůz neměl žádná okna. [...] Uvnitř vozu byly lavice. Ty nejchuravější ale posadili na zem na slámu. Tehdy se nikdo neodvážil něco říct. Zdálo se mi ale už tehdy, že to je jeden z těch plynových nákladních vozů. [...] O těch nemocných jsem už nikdy nic neslyšela.“¹⁰⁸

V létě 1940 se vlna zabíjení postižených a nemocných lidí soustředila přímo na Židy: v dubnu byla uveřejněna statistika o počtu Židů v ústavech, v létě byli tito pacienti svázeni na jedno místo a usmrcováni plynem. Tuto akci lze pokládat za přímou předchůdkyni „konečného řešení.“¹⁰⁹

3.1.4. Vyvražďování obyvatel východních území jednotkami *Einsatzgruppen*

Když nacistická Říše po vypuknutí války obsadila polské území, hned za vojáky postupovaly dobytým územím zvláštní jednotky, takzvané *Einsatzgruppen*, tedy operační jednotky SS, které měly za úkol „likvidovat všechny politické protivníky a nebezpečné živly.“¹¹⁰

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 54

¹⁰⁸ Výpověď ošetřovatelky Marie Lüdtkeové do policejního protokolu 24. 9. 1962, Sta Hamburg, 147Js58/67 zvláštní svazky, Tiegenhof/sv. 1, fol. 181; in: ALY, Götz. *"Konečné řešení": přesun národů a vyhlazení evropských Židů*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2006. 348 s. Historické myšlení; sv. 33. Totalitarismus a šoa; sv. 9. ISBN 80-7203-833-8, str. 78

¹⁰⁹ HUSSON, Édouard. *Heydrich - konečné řešení židovské otázky*. Vyd. 1. Ostrava: Domino, 2009. 426 s. ISBN 978-80-7303-467-2, str. 57

¹¹⁰ Tamtéž, str. 64

Jednotky vzaly svůj úkol velmi vážně a likvidovaly nepřátele s velkou brutalitou. Neomezovaly se na „nebezpečné živly“, spíše se soustřeďovaly na intelektuály, duchovní a šlechtu¹¹¹, zkrátka tzv. národní elitu a lidi, kteří by mohli dělat problémy. Dalšími cíli byli samozřejmě také Židé. Ovšem vraždění a drancování na dobytých územích se nedopouštěly pouze jednotky SS, ale také příslušníci wehrmachtu.¹¹² Vyšší velitelé armády za takové chování vojáky trestali, ale ti byli později omilostněni Hitlerovým výnosem, podle něhož bylo násilí na Polácích odvetou za jejich „barbarství“.¹¹³ Docházelo ke sporům mezi SS a armádou, velitelé wehrmachtu psali zprávy, ve kterých si stěžovali na brutalitu jednotek SS, avšak nacistické vedení mělo jasný názor: „Válku přece nelze vést metodami Armády spásy!“, rozčiloval se Hitler.¹¹⁴

Stejně jako akce T4 i chování *Einsatzgruppen* na dobytém území opět posouvala hranice krutosti a bezohlednosti nacistického režimu:

„Schválením likvidačního programu v jádru barbarského tažení „národní očisty“ v Polsku Hitler a s ním i režim, v jehož čele stál, překročili Rubikon. Teď už nešlo jen o ukázkou otevřené surovosti přímo v Německu, jež by vyvolávala úžas – tak jak tomu bylo při masakru vedení SA v roce 1934 a ještě víc při listopadovém pogromu Židů roku 1938. I přes tato zvrstvá struktury a tradice právního systému v Říši nebyly ještě zcela podlomeny. V někdejší Polsku však mělo násilí naprosto neomezený, systematický charakter a bylo provozováno v měřítku, které samotná Říše nikdy nepoznala. Vlastně tu nefungovaly žádné – ani nejdrakoničtější – zákony. Policie dostala naprosto volnou ruku. Dokonce i na přiřazených územích se mělo jednat z policejního hlediska tak, jako by byla mimo Říši. Je ovšem pravda, že to, co se dělo na dobytých územích, se ještě ani vzdáleně nepodobalo neomezené genocidě, která nastane za sovětského tažení v létě roku 1941. Avšak téměř genocidní rysy se již objevily. Bylo to cvičiště připravující na budoucí dění.“¹¹⁵

¹¹¹ KERSHAW, Ian. *Hitler: 1836-1945. [2], Nemesis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 971 s., [48] s. obr. příl. Ecce homo; sv. 10. ISBN 80-7203-634-3, str. 237

¹¹² Tamtéž, str. 240

¹¹³ Tamtéž, str. 240

¹¹⁴ ENGEL, G. *Heeresadjutant bei Hitler 1938 – 1943*, ed. H. von KOTZE, Stuttgart 1974, str. 68; KRAUSNICK, H. Hitler und die Morde in Polen, VfZ 11, 1963, str. 204, pozn. 42, in: KERSHAW, Ian. *Hitler: 1836-1945. [2], Nemesis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 971 s., [48] s. obr. příl. Ecce homo; sv. 10. ISBN 80-7203-634-3, str. 241

¹¹⁵ KERSHAW, Ian. *Hitler: 1836-1945. [2], Nemesis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 971 s., [48] s. obr. příl. Ecce homo; sv. 10. ISBN 80-7203-634-3, str. 242

3.2. „Konečné řešení“

Protižidovská opatření dostala s počátkem války nový impuls, také proto, že přibýlo mnoho Židů pod správu Říše a „židovský problém“ se zvětšil. V roce 1940 se zacházení s židovskými obyvateli ještě zhoršilo, jenže to byl teprve začátek. S rokem 1941, kdy Německo napadlo Sovětský svaz, přešlo řešení „židovské otázky“ do své definitivní, vražedné fáze. „[...] *Vernichtungskrieg* (vyhlazovací válka), kterou německá armáda vedla proti Sovětskému svazu, „židovskému bolševismu“ a „asijským hordám“ na Východě, poskytla předpoklad pro „konečné řešení židovské otázky“ v Evropě.“¹¹⁶

3.2.1. Vyvražďování obyvatel na území Sovětského svazu

V červnu roku 1941 zahájil Hitler německou invazi do Sovětského svazu. Tímto krokem se spojily tři významné politické cíle nacistické vlády: Získání životního prostoru (*Lebensraum*) na Východě (to tvořilo důležitou součást Hitlerových idejí již když psal *Mein Kampf*), boj proti bolševismu – který byl podle Hitlera židovským vynálezem, takže třetí cíl tvořilo zničení světového Židovstva.

V *Mein Kampfu* o tom Hitler píše: „Zastavujeme věčný germánský tah na jih a na západ Evropy a obracíme své zraky na prostor na východě. [...] Pakliže [...] dnes v Evropě hovoříme o nové zemi a půdě, musíme v první řadě myslet na Rusko a jeho okolní podmaněné státy.“¹¹⁷ A dále o židovské nadvládě nad Ruskem, kterou musí nacisté zničit: „Stejně jako je pro Rusy nemožné zbavit se vlastní silou tohoto židovského útisku, tak je pro Žida nemožné na trvalo udržet tuto ohromnou říši. On sám není žádným organizačním prvkem, nýbrž pouze fermentem rozkladu. Ohromná říše na východě je zralá ke zhroucení. A konec židovského panství v Rusku bude znamenat konec ruského státu jako takového. Jsme vyvoleni osudem býti svědky této katastrofy, která bude tím největším stvrzením správnosti národní rasové

¹¹⁶ WISTRICH, Robert S. *Hitler a holocaust: Okolnosti a příčiny holocaustu*. Praha: Slovart, 2008. 323s. ISBN 978-80-7391-156-0, str. 126

¹¹⁷ HITLER, Adolf. *Mein Kampf; Účtování; Národněsocialistické hnutí. Můj boj od Adolfa Hitlera*. Otakar II., 2000. 508 s. ISBN 80-86355-26-8, str. 481

teorie.“¹¹⁸ „Budoucím cílem naší zahraniční politiky [musí být] východní politika ve smyslu získávání potřebné domoviny pro náš německý národ.“¹¹⁹

Chování Němců na území Sovětského svazu již bylo svým charakterem genocidní: Během prvních měsíců boje usmrtili příslušníci wehrmachtu na 600.000 důstojníků Rudé armády (podle tzv. *Komisařského rozkazu*¹²⁰, kteří říkal, aby velitelé wehrmachtu nebrali žádné ohledy a „nerespektovali mezinárodní zákon“ v boji proti bolševismu a „politrukům“). Za armádou postupovaly jednotky *Einsatzgruppen*, stejně jako v Polsku, a opět s úkolem vraždit Židy a ostatní nežádoucí osoby. Wehrmacht měl v hledáčku také partyzány a jejich podporovatele.¹²¹ Německá armáda, *Einsatzgruppen* a policejní jednotky zavraždily během prvních osmnácti měsíců přes jeden milion Židů.¹²² Dalo by se říci, že po napadení sovětského svazu se brutalita nacistů ještě vystupňovala.

Robert Wistrich v knize *Hitler a holocaust* upozorňuje: „Je důležité pochopit, k jakému kvalitativnímu skoku v té době docházelo vedle probíhajících vražedných akcí, jejichž součet tvoří dohromady holocaust. Dobu od dobytí Polska do června 1941 je možné zpětně chápat jako „zkušební laboratoř“ pro Hitlerovy rasové a imperiální ambice.“¹²³ K tomu bych podotkla, že se jednalo i o kvantitativní posun, vzhledem k obrovitosti sovětského území – tady se již zavraždění lidé počítali na miliony.

Také Mark Roseman se ve své knize *Setkání ve vile u jezera* domnívá, že „jistý psychologický práh byl nezvratně překročen“.¹²⁴ Zároveň ale „od bezhlavého vraždění v bezprávných podmínkách panujících za vojenskou frontovou linií k projektu systematické separace a vraždění Židů v celé Evropě [...] však bylo stále ještě třeba urazit kus cesty.“¹²⁵

¹¹⁸ Tamtéž, str. 481

¹¹⁹ Tamtéž, str. 490

¹²⁰ *Kommissarbefehl*

¹²¹ WISTRICH, Robert S. *Hitler a holocaust: Okolnosti a příčiny holocaustu*. Praha: Slovart, 2008. 323s. ISBN 978-80-7391-156-0, str. 122

¹²² Tamtéž, str. 122

¹²³ Tamtéž, str. 127

¹²⁴ ROSEMAN, Mark. *Setkání ve vile u jezera: konference ve Wannsee a "konečné řešení židovské otázky"*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2003. 174 s. ISBN 80-86569-45-4, str. 47

¹²⁵ Tamtéž, str. 47

3.2.2. Budování vyhlazovacích táborů

Na podzim roku 1941 se události nachýlily opět o něco blíže ke „konečnému řešení“. Zaprvé, německé jednotky v září zastavily svůj vojenský postup a vraždění Židů v Sovětském svazu nabralo na síle, čemuž Hitler vyslovil podporu.¹²⁶ Zadruhé, Hitler schválil deportace německých a protektorátních Židů na Východ. Dále byla zakázána „s konečnou platností jakákoli další židovská emigrace“¹²⁷ – což R. Wistrich pokládá za „rozhodující mezník nové fáze.“¹²⁸ Jedná se o přechod, kdy nacisté došli k závěru, že bude lepší Židy fyzicky zlikvidovat, než je nutit k emigraci – stejně okolní země nepřijímaly moc Židů, kteří byli navíc ožebračeni o svůj majetek, který museli zanechat v Říši.

Když počet hromadných vražd (zastřelením) vzrostl, začalo se uvažovat o způsobu zabíjení, jenž by nebyl pro vykonavatele tak psychicky náročný. Heinrich Himmler po shlédnutí jedné hromadné popravy prosadil, aby se vyzkoušel „humánnější“ způsob zabíjení. V září 1941 začaly *Einsatzgruppen* k vraždění používat „pojízdne plynové komory“ – stejného nákladního auta, jaká se používala při Akci T4.¹²⁹ (Při výstavbě táborů smrti a jejich uvádění do provozu byli přítomni ti samí lidé, kteří se zúčastnili Akce T4. Například Albert Widmann z Kriminálně technického ústavu¹³⁰, který „vedl do provozu plynové komory ve střediscích „euthanasie“ v Německu.“¹³¹) A odtud byl již jen krok ke zbudování prvního *Vernichtungslager*, tedy vyhlazovacího tábora, v Chelmnu v Polsku. Židé tu byli zabíjeni také v plynových autech. V březnu 1942 následoval tábor v Belzec (první tábor se stálými plynovými komorami).¹³² Další tábory smrti postavené v té době byly Sobibor, Majdanek a Treblinka, tábor v Osvětimi již existoval, ale v roce 1941 byl rozšířen.

Hromadné zabíjení v táborech smrti se tedy rozběhlo koncem roku 1941, avšak organizační rámec dala genocidě Židů schůzka, jež se konala 20. ledna 1942 ve vile u jezera Wannsee.

¹²⁶ WISTRICH, Robert S. *Hitler a holocaust: Okolnosti a příčiny holocaustu*. Praha: Slovart, 2008. 323s. ISBN 978-80-7391-156-0, str. 128

¹²⁷ KRAUSNICK, *The Persecution of the Jews*, s. 85; in: WISTRICH, Robert S. *Hitler a holocaust: Okolnosti a příčiny holocaustu*. Praha: Slovart, 2008. 323s. ISBN 978-80-7391-156-0, str. 129

¹²⁸ Tamtéž, str. 129

¹²⁹ Tamtéž, 129 - 130

¹³⁰ *Kriminaltechnisches Institut*

¹³¹ ROSEMAN, Mark. *Setkání ve vile u jezera: konference ve Wannsee a "konečné řešení židovské otázky"*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2003. 174 s. ISBN 80-86569-45-4, str. 47

¹³² Tamtéž, str. 130

3.2.3. Konference ve Wannsee

Toto důležité setkání zástupců různých říšských úřadů bylo svoláno Reinhardem Heydrichem, který byl jmenován „zplnomocněncem pro přípravu konečného řešení židovské otázky“ a jeho cílem bylo sjednotit postup všech státních složek, aby bylo „konečné řešení“ efektivně zorganizováno.

Roku 1947 byl nalezen zápis z této schůze, tzv. Protokol z Wannsee, a původně se mělo za to, že „zachycuje okamžik, kdy se nacisté rozhodli vyhladit Židy“¹³³, ovšem už víme, tak tomu nebylo, tábory smrti začaly fungovat koncem roku 1941 – smysl schůzky byl tedy nejspíš v jakémsi shrnutí dosavadního postupu a navržení postupu dalšího.

Kromě svolavatele Heydricha je důležitou postavou jak konference, tak celého „konečného řešení“ Heydrichův asistent Adolf Eichmann, který pořídil zápis ze schůze a proslul jako jeden z hlavních organizátorů „konečného řešení“. Zúčastnilo se patnáct vysoko postavených mužů z různých nacistických úřadů, například odborníci na rasu a osídlování.¹³⁴

Na začátku konference Heydrich shrnul dosavadní opatření, která se v Říši proti Židům uplatňovala: Nejprve snaha donutit Židy k emigraci, potom evakuace na Východ. K tomu Heydrich řekl: „Na tyto akce je třeba pohlížet jako na nouzové možnosti, ale už nyní se získávají ty praktické zkušenosti, které mají velký význam vzhledem ke konečnému řešení židovské otázky v budoucnosti.“¹³⁵ Heydrich dále řekl, že opatření se budou týkat asi 11 milionů Židů – k Protokolu je přiložena tabulka s počty Židů v jednotlivých zemích, kterých se opatření mají týkat.

Pak následuje nastínění zacházení s Židy: „Židé se mají posílat po dobu konečného řešení na práce na Východ pod příslušným vedením. Práceschopní Židé budou přivedeni do těchto oblastí ve velkých kolonách, odděleně podle pohlaví. Budou pracovat na stavbě silnic, přičemž jich bezpochyby velká část zmizí přirozeným úbytkem.

¹³³ ROSEMAN, Mark. *Setkání ve vile u jezera: konference ve Wannsee a "konečné řešení židovské otázky"*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2003. 174 s. ISBN 80-86569-45-4, str. 10

¹³⁴ Tamtéž, str. 75

¹³⁵ Tamtéž, str. 88

Se zbytkem, který v každém případě nakonec zůstane, se bude muset vhodně naložit, protože tu bezpochyby půjde o část nejodolnější, představující přirozený výběr, na který je třeba pohlížet při propouštění na svobodu jako na zárodek nového židovského rozmachu.“¹³⁶

Pokud jde o Židy, kteří měli být evakuováni na Východ, stanovil Heydrich výjimku pro lidi starší 65 let a lidi s válečnými zraněními a vyznamenáními z první světové války – ti měli být odvezeni do Terezína.¹³⁷

Další důležité téma konference se týkalo rasových kategorií Židů, polovičnických Židů a takzvaných míšenců (*Mischling*) prvního či druhého stupně¹³⁸, uzavírání manželství a rozlišování těchto kategorií v souvislosti s evakuací. Tato problematika byla podle zápisu probrána velmi důkladně a podrobně. (Nebudu rozepisovat vše, zde je jen malá ukázka, jak se i v této věci projevila snaha nacistů dát každé činnosti zákonný rámec a nutnost, aby vše probíhalo legální cestou.) „Pokud jde o konečné řešení židovské otázky, jsou míšenci 1. stupně postaveni naroveň Židům. Z toho jsou vyňati: a) míšenci 1. stupně, kteří uzavřeli manželství s osobami německé krve, z něhož vzešly děti (míšenci 2. stupně). Tito míšenci 2. stupně jsou v podstatě postaveni naroveň Němcům.“¹³⁹ Někteří míšenci 1. stupně mohli být z evakuace také vyňati, avšak: „Předpokladem pro povolení výjimky musí být vždy zásadně zásluhy samotného míšence. [...] Míšeneček 1. stupně, který bude vyňat z evakuace, bude sterilizován, aby se zabránilo jakémukoli potomstvu a míšenecký problém tím byl jednou provždy odstraněn. Sterilizace je dobrovolná, je však podmínkou pro další pobyt v Říši.“¹⁴⁰ U míšenců 2. stupně jsou stanovena ještě „zajímavější“ pravidla: „Míšenci 2. stupně se zásadně počítají k osobám německé krve, vyjma těchto případů, v nichž jsou míšenci 2. stupně postaveni naroveň Židům: [...] b) Rasově zvláště nepříznivý vzhled míšence 2. stupně, z kterého lze soudit, že už svým zevnějškem patří k Židům. c) Zvláště špatný policejní a politický posudek míšence 2. stupně, ze kterého vyplývá, že se cítí Židem a jako Žid se chová.“¹⁴¹

¹³⁶ Tamtéž, str. 89

¹³⁷ Tamtéž, str. 90

¹³⁸ Tyto kategorie byly definovány v zákonu na ochranu německé krve a německé cti, jednom ze tří tzv. Norimberských zákonů

¹³⁹ ROSEMAN, Mark. *Setkání ve vile u jezera: konference ve Wannsee a "konečné řešení židovské otázky"*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2003. 174 s. ISBN 80-86569-45-4, str. 139

¹⁴⁰ Tamtéž, str. 139

¹⁴¹ Tamtéž, str. 140

Dále byly na programu poznámky ostatních účastníků (jinak měl slovo Heydrich), za zmínku stojí zejména příspěvek Dr. Bühlera, který byl vyslán jako zástupce generálního guvernéra Hanse Franka. Řekl, že „Generální gouvernement by uvítal, kdyby se zde začalo s konečným řešením této otázky, protože by tady odpadl problém transportu [...]. Židé by museli být z prostoru Generálního gouvernementu odstraněni co nejrychleji, protože právě zde je Žid jako nositel nákaz eminentně nebezpečný a soustavnou šmelinou neustále rozvrací hospodářskou strukturu země. Z přibližně 2,5 milionu Židů, kteří přicházejí v úvahu, je nadto většina neschopná práce.“¹⁴²

„Závěrem byly prohovořeny různé formy řešení [...]. Přitom je třeba se vyhnout zneklidnění obyvatelstva.“¹⁴³

Samozřejmě není explicitně řečeno (nebo to alespoň není uvedeno v protokolu), že Židé budou zavražděni, ale dá se to odvodit například z vyjádření SS gruppenführera Hofmanna z Hlavního úřadu pro otázky rasy a osídlování, který „zastává stanovisko, že se musí v rozsáhlém měřítku používat sterilizace zejména proto, že míšenec postavený před volbu, zda chce být evakuován, nebo sterilizován, podrobí se raději sterilizaci.“¹⁴⁴ Soudci v procesu s nacistickými ministerskými úředníky, který se konal také v Norimberku, se vyjádřili výstižně: „Jedna věc je jasná, nikdo by nenavrhoval sterilizaci jako postup, jenž je pro dotyčného lepší, pokud by nebyl zcela přesvědčen, že deportace znamená horší osud, totiž smrt.“¹⁴⁵

Zdá se tedy jasné, že se mluvilo o zabíjení. Mezi historiky se dále řešila otázka, zda byly na konferenci stanoveny i prostředky; pro kladnou možnost hovoří zmínka o „různých formách řešení“. Kromě toho „z Bühlerovy poznámky, že v Generálním gouvernementu odpadne problém transportu, může vyplývat, že věděl o budování vyhlazovacích táborů v Polsku, které činí úvahy o deportacích do vzdálenějších částí Sovětského svazu bezpředmětnými.“¹⁴⁶ Je tedy možné, že se mluvilo i o způsobech zabíjení, ale „neexistuje nezvratný důkaz o tom, že by se přítomní na schůzce dověděli, že Židé budou zabíjeni

¹⁴² Tamtéž, str. 141 – 142

¹⁴³ Tamtéž, str. 142

¹⁴⁴ Tamtéž, str. 141

¹⁴⁵ *Trials of War Criminals*, Vol. 14, s. 642; in: ROSEMAN, Mark. *Setkání ve vile u jezera: konference ve Wannsee a "konečné řešení židovské otázky"*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2003. 174 s. ISBN 80-86569-45-4, str. 93

¹⁴⁶ ROSEMAN, Mark. *Setkání ve vile u jezera: konference ve Wannsee a "konečné řešení židovské otázky"*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2003. 174 s. ISBN 80-86569-45-4, str. 96

plynem.“ (Eichmann při procesu v Jeruzalémě tvrdil, že „probírali tu „věc s motorem“ a střelení, ale ne likvidaci jedovatým plynem“¹⁴⁷. Je samozřejmě otázka, do jaké míry je Eichmannovo svědectví věrohodné.)

3.2.4. Akce Reinhard

V březnu roku 1942 začala akce pojmenovaná po jednom z hlavních organizátorů „konečného řešení“ Reinhardu Heydrichovi. Jak žádal zástupce Generálního gouvernementu Bühler na konferenci ve Wannsee, konečně došlo na Židy na jeho území. Ve vyhlazovacích táborech Belzec, Sobibor a Treblinka bylo během akce zavražděno více než 1,5 milionu Židů. Při realizaci bylo použito stejných metod, jako při Akci T4 a také se jí zúčastnili stejní lidé.¹⁴⁸

V táboře Belzec se vraždilo cca od března do prosince 1942 a bylo zde zabito asi 600.000 Židů a několik stovek Romů.¹⁴⁹ V táboře Sobibor se začalo zabíjet v květnu 1942 a ve dvou velkých vlnách transportů sem bylo přivezeno a bylo zde zabito asi 250.000 Židů. Tábor fungoval do června 1943.¹⁵⁰ Tábor Treblinka byl postaven v červnu 1942, v červenci přijely první transporty z právě likvidovaného varšavského ghetta. Fungoval do srpna 1943, zahynulo zde asi 800.000 lidí.¹⁵¹ Všechny tři tábory měly společný způsob zabíjení (výfukové plyny z motoru) a pohřbívání obětí nejprve do masových hrobů, později byly oběti exhumovány a spáleny na roštích vyrobených z kolejnic. Ve všech táborech se zužtkovávaly osobní věci obětí. Všechny tábory se nacházely v řidčeji obydlené oblasti obklopené lesy, což napomáhalo maskování.

3.2.5. Osvětim a další tábory

Koncentrační a vyhlazovací tábor v polském městě Oświęcim se stal symbolem „konečného řešení. Byl založen v roce 1940, postupně byly přistavěny další části, Osvětim II-Birkenau (Březinka) a Osvětim III (Buna Monovice), kde rekrutoval svoje pracovní síly

¹⁴⁷ Citováno v HILBERG, R., Documents of Destruction. Germany and Jews 1933 – 1945, London 1972, s. 104; in: ROSEMAN, Mark. *Setkání ve vile u jezera: konference ve Wannsee a "konečné řešení židovské otázky"*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2003. 174 s. ISBN 80-86569-45-4, str. 96

¹⁴⁸ www.reinhard.mysteria.cz

¹⁴⁹ www.reinhard.mysteria.cz/belzec.html

¹⁵⁰ www.reinhard.mysteria.cz/sobibor.html

¹⁵¹ www.reinhard.mysteria.cz/treblinka.html - vše dostupné 10. 7. 2012

chemický koncern I. G. Farben. V Osvětimi se jako první začaly zkoušet smrtící účinky jedovatého plynu Cyklonu B (z výroby I. G. Farben, původně užívaný k odvšivování). Do Osvětimi byli sváženi Židé z Německem okupovaných zemí (Slovensko, Francie, Nizozemí, Belgie). Také zde byli vražděni lidé přivezení z Terezínského ghetta na území Protektorátu Čechy a Morava. Tábor fungoval do roku 1944, v lednu 1945 byl osvobozen Rudou armádou. Zahynulo zde asi mezi 1,2 a 1,6 milionů lidí.¹⁵²

Na území německé Říše, území bývalého Polska a v pobaltských zemích se nacházelo mnoho táborů různé velikosti a různého určení.¹⁵³ Z nejznámějších jmenujme Dachau (nacházel se u Mnichova; první oficiální koncentrační tábor v Německu, byl založen krátce po převzetí moci nacisty, už v roce 1933), Mauthausen (ležel blízko Lince, založen roku 1938; pracovní a likvidační tábor – jeden z nejhorších) či Sachsenhausen (u Berlína, začal se používat koncem roku 1938, vězni byli využíváni továrnami firem jako AEG či Siemens, byli sem přiváženi političtí vězni a od roku 1941 sovětské váleční zajatci).¹⁵⁴

Celkový počet Židů, kteří zahynuli, se obvykle udává kolem šesti milionů osob.

3.3. „Konečné řešení“ v literatuře

Historici se snaží najít odpovědi na mnoho otázek: především proč se nacisté rozhodli vyvraždit evropské Židy; jak to udělali a jaké okolnosti umožnily hromadné vraždění, jež nemá ve světě obdoby; jak se k tomu stavěli obyčejní Němci; jakou roli hrál sám Hitler a zda by se mohlo něco podobného někdy opakovat – otázek je mnoho a nalézt odpovědi je obtížné. Přesto se o to mnoho autorů pokusilo.

Na první otázku svérázným způsobem odpovídá americký historik Daniel J. Goldhagen, o jehož teorii „eliminačního antisemitismu“ jsem se zde již zmínila. Jeho kniha *Hitlerovi ochotní katani* se zabývá především motivací pachatelů (které Goldhagen odmítá označovat za „nacisty“ či „esesáky“, ale říká jim prostě „Němci“¹⁵⁵ – specifický typ antisemitismu, který k vyvraždění Židů vedl, je podle něj typicky německý). Staví se proti typickému argumentu

¹⁵² www.holocaust.cz/cz/history/camps/auschwitz - dostupné 10. 7. 2012

¹⁵³ Domnívám se však, že pro tuto práci není potřebné vyjmenovat větší množství táborů.

¹⁵⁴ www.holocaust.cz/cz/history/camps - dostupné 10. 7. 2012

¹⁵⁵ GOLDHAGEN, Daniel Jonah. *Hitlerovi ochotní katani*. Praha: Lidové noviny, 1997. 607 s. ISBN 80-7106-206-5, str. 10

válečných zločinců o „pouhém plnění rozkazů“ a tvrdí, že „Němci měli příležitost vyvázat se z vyhlazovacích operací“¹⁵⁶; zabývá se také dalším častým argumentem, totiž že „odmítnutí rozkazu mělo strašlivé důsledky“¹⁵⁷. „V průběhu soudního vyšetřování deseti tisíců Němců pouze čtrnáct vyslýchaných tvrdilo, že odmítnutí rozkazu popravovat (nejenom Židy) bylo trestáno smrtí (9 vyslýchaných), uvězněním v koncentračním táboře (4 vyslýchaní) nebo přeložením do vojenského trestního oddílu (1 vyslýchaný). Ani jedno z těchto tvrzení při podrobném zkoumání neobstálo. Dvě důkladné studie, jež se zabývají možnostmi Němců odmítnout rozkaz k popravě, svorně dokazují, že tato tvrzení jsou klamná.“¹⁵⁸ Jedna z nich dospívá k jednoznačnému závěru: „Ani v jediném případě nebylo prokázáno, že by odmítnutí rozkazu zabíjet ohrozilo něčí život.“¹⁵⁹

Následující informace je překvapivá (alespoň pro mne): „Existovalo Himmlerovo nařízení, podle něhož se každý příslušník *Einsatzgruppen* mohl na vlastní přání nechat přeložit, slovy příslušníka *Einsatzgruppe A*, „na jinou práci domů“. ¹⁶⁰ Himmler vydal tento příkaz poté, co někteří jeho muži měli v počáteční fázi genocidy problémy.“¹⁶¹

Další „výmluva“, proč pachatelé neodmítli se zúčastnit vraždění, je, že na ně vyvíjeli psychologický a společenský tlak kamarádi, instituce či daná situace. Goldhagen uznává, že „např. v případě německého personálu „pracovních“ a koncentračních táborů, který Židy bil nebo jejich bití předstíral jedině v přítomnosti ostatních Němců, skutečně existovalo něco jako tlak konformity“,¹⁶² avšak namítá, že tuto teorii lze použít pouze pro pár jednotlivců, ne pro celé skupiny. Kromě toho tvrdí, že kdyby se větší skupině lidí vraždění hnusilo, snažila by se spíš zabránit v něm ostatním, než aby se nechala přinutit, aby se přidala.¹⁶³

Další argument, proti kterému Goldhagen protestuje, je ten, že „se Němci vyznačují mimořádnou poslušností vůči státní autoritě,“ a považuje ho za neplatný, protože „tíživě Němci [...] se za Výmarské republiky pouštěli do pouličních bojů se státní mocí, často i proto, aby ji

¹⁵⁶ Tamtéž, str. 374

¹⁵⁷ Tamtéž, str. 376

¹⁵⁸ Např. KITTERMAN, David H.: „*Those Who Said No!*“: *Germans Who Refused to Execute Civilians During World War II*“, *German Studies Review* 11, č. 2 (květen 1988), str. 241 – 254; in: GOLDHAGEN, Daniel Jonah. *Hitlerovi ochotní katani*. Praha: Lidové noviny, 1997. 607 s. ISBN 80-7106-206-5, str. 376

¹⁵⁹ Tamtéž, str. 377

¹⁶⁰ KLEE, Ernst – DRESSEN, Willi – RIESS, Volker (ed.): „*The Good Old Days*“: *The Holocaust as Seen by Its Perpetrators and Bystanders*, New York, Free Press, 1988, str. 82 – in: GOLDHAGEN, Daniel Jonah. *Hitlerovi ochotní katani*. Praha: Lidové noviny, 1997. 607 s. ISBN 80-7106-206-5, str. 377

¹⁶¹ Tamtéž, str. 377

¹⁶² Tamtéž, str. 380

¹⁶³ Tamtéž, str. 381

svrhli.“¹⁶⁴ Goldhagen tedy dochází k závěru, že pachatelé konali dobrovolně a s hlubokým přesvědčením, že to, co dělají, je správné.

Jeho teorie i argumenty nutí k přemýšlení a v něčem je mu možno dát za pravdu, avšak ne beze zbytku: například Jehuda Bauer ve své knize *Úvahy o holocaustu* představuje jeho teorií „eliminačního antisemitismu“ a některé její především historické nedostatky¹⁶⁵. Oceňuje ovšem jeho snahu zodpovědět zásadní otázku „Proč?“ – podle mě nedostatky jeho vysvětlení naznačují, že odpověď možná nebude nikdy zcela objasněna.

Sám Jehuda Bauer se kromě interpretací ostatních autorů zabývá také interpretací vlastní, vysvětlitelnosti holocaustu a též otázkou, zda se může ještě někdy něco podobného stát: domnívá se, že události podobné holocaustu, tedy vyvražďování „nepřátel“ s použitím výjimečné brutality, se stávaly v průběhu celých lidských dějin. Zjednodušeně řečeno proto, že jsou to činy lidí, my všichni jsme lidé, a byli-li někteří lidé schopni něco udělat, není důvodu, proč by toho nebyli schopni i jiní lidé – „Sama skutečnost, že určitý skutek se stal, [...] znamená, že lidské bytosti kdesi v duši, v instinktech či pudech mají zrnko možnosti takových skutků.“¹⁶⁶ Dále: „[...] můžeme „pochopit“ pouze tehdy, když si dokážeme tak říkajíc představit sami sebe v kůži aktérů dějin. Co tím myslíme, když říkáme, že si můžeme sami sebe představit v kůži Heinricha Himmlera? Většina z nás by přirozeně takový přesun znechuceně odmítla: my bychom se tak *nikdy* nechovali. Protestujeme však zbytečně hlasitě. On byl člověk, my jsme lidé. Výstraha obsažená v holocaustu spočívá jistě právě v tom, že činy pachatelů může za určitých okolností zopakovat kdokoli.“¹⁶⁷ „Nazývat nacisty výrazy jako *zvířecí* nebo *bestiální* je urážkou říše zvířat a neměli bychom je užívat, neboť zvířata takové věci nedělají. Chování nacistů nebylo „nelidské“. Bylo až moc lidské.“¹⁶⁸

Toto jsou úvahy, s kterými mi nezbývá než hluboce souhlasit. My lidé dokážeme být velmi krutí, dostaneme-li k tomu příležitost, jak dokázal mimo jiné americký psycholog Phillip Zimbardo při svém slavném stanfordském vězeňském experimentu.¹⁶⁹ (Tyto poznatky o

¹⁶⁴ Tamtéž, str. 379

¹⁶⁵ BAUER, Jehuda. *Úvahy o holocaustu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2009. 319 s. Stíny; sv. 9. ISBN 978-80-200-1739-0, str. 109 - 113

¹⁶⁶ Tamtéž, str. 34

¹⁶⁷ Tamtéž, str. 35

¹⁶⁸ Tamtéž, str. 37

¹⁶⁹ www.zimbardo.com/, www.prisonexp.org/ - dostupné 11. 7. 2012

lidské krutosti by mimochodem mohly posloužit i jako argument proti Goldhagenovi, že brutální chování během holocaustu bylo „specificky německé“.)

Raul Hilberg se ve svých publikacích zabývá zejména pachateli a způsoby, jak „konečné řešení“ prováděli. Ve své rozsáhlé práci *The Destruction of the European Jews* popisuje holocaust jako „administrativní proces“¹⁷⁰, který vyžadoval promyšlený systém, jenž by řešil veškeré „nepočítané obtíže a nespočetné překážky.“¹⁷¹ Ve své další knize *Pachatelé, oběti, diváci: židovská katastrofa 1933-1945* to popisuje takto: „Likvidace Židů nebyla řízena centrálně, nebyl ustaven žádný úřad, který by se staral o židovské záležitosti, a také nebyl založen ani žádný fond pro potřeby vyhlazovacího procesu. Protižidovskou činnost prováděla státní správa, armáda, obchodníci a strana. Do tohoto podniku byly zataženy všechny německé organizace a spolupracoval na něm každý úřad; bylo využito každé specializace; všechny vrstvy společnosti se podílely na obklíčení obětí.“¹⁷² „[...] každá organizace zodpovídala za konkrétní část vyhlazovacího procesu a vzhledem k požadavkům úplnosti, ekonomičnosti a psychologické spolehlivosti byla každá z nich nepostradatelná.“¹⁷³ „Ačkoliv byla likvidační praxe pevně zakotvena v administrativní rutině, od úředníků se vyžadovalo mnohem více než jen automatické provádění protižidovských opatření. Bez jejich včasných návrhů a iniciativ by byl celý proces ochromen a protižidovská opatření by byla nevyhnutelně odložena, promarněna nebo zrušena.“¹⁷⁴

Hilberg se také zabývá již zmíněnou otázkou sadismu a krutosti některých pachatelů, přičemž se domnívá, že „Týrání bylo nejčastěji projevem netrpělivosti a dopouštěli se ho veteráni poprav, pro které se staly opakované razie, zabíjení a popravy plynem rutinou,“ nebo „[...] šlo o primitivní sadismus, který se projevoval tehdy, když tito lidé stáli tvář v tvář Židům a chtěli jim dát najevo svou nadřazenost.“¹⁷⁵ Vyskytly se ale také opačné případy, kdy se lidé zdráhali provést rozkazy. „Psychologické problémy byly zaznamenány obzvláště u nezkušených střelců, z nichž někteří se před svými oběťmi třáslí a někdy jim nebyli schopni

¹⁷⁰ HILBERG, Raul. *The destruction of the European jews*. New York. Harper and Row: 1979, 1961, viii, 790 s. ISBN 0-06-090660-X, str. 4

¹⁷¹ Tamtéž, str. 4

¹⁷² HILBERG, Raul. *Pachatelé, oběti, diváci: židovská katastrofa 1933-1945*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002. 298 s. Historické myšlení. Totalitarismus a šoa; sv. 2. ISBN 80-7203-472-3, str. 31

¹⁷³ Tamtéž, str. 34

¹⁷⁴ Tamtéž, str. 35

¹⁷⁵ Tamtéž, str. 59

zasadit poslední ránu. Ideologická vysvětlení velitelů ani vojenské provádění poprav moc nepomáhaly. To, co mužům scházelo, byla praxe.“¹⁷⁶

Důležitou otázkou také je, jak se k vraždění Židů stavěli příslušníci národů žijících v Říši; tuto problematiku také řeší Hilberg v knize *Pachatelé, oběti, diváci: židovská katastrofa 1933-1945*. Po válce samozřejmě Němci tvrdili, že nikdo nic nevěděl, ale pravda je, že již v průběhu války pronikaly zvěsti o osudu Židů. Kromě toho „Židé mizeli, ale jejich majetek ne, a to vypovídalo dostatečně o tom, co se dělo.“¹⁷⁷ „Oficiální zprávy německých úřadů o náladách obyvatelstva naznačovaly, že u většiny veřejnosti převládala lhostejnost nebo dokonce apatie ke všemu, co se jí netýkalo. Jak pokračovala válka, lidé se stále více soustředili na svůj vlastní život.“¹⁷⁸

Lhostejnost lidí se však projevovala jak „negativně“ (ve smyslu „židovské otázky“ tedy tak, že se nezajímali o to, co se děje se Židy a jaký je jejich osud), tak „pozitivně“ – tedy že už byli unaveni neustálou protižidovskou kampaní. Například propaganda pomocí filmů o Židech z roku 1940 nebyla příliš úspěšná. Byly uvedeny hned tři propagandistické snímky líčící Židy „ve skutečném světle“: *Der ewige Jude* (Věčný Žid), *Jud Süs* (Žid Süs) a *Die Rotschields* (Rothschildové). Ian Kershaw o tom v knize *Hitlerův mýtus* píše: „Film [Věčný Žid, pozn. K. M.], který se za použití trikových snímků soustředil na vyličení „skutečného“ Žida z ghetta pod „maskou asimilace“, spojil židovskou migraci s rozšířením moru bacilonosnými krysami a končil v „zářivém kontrastu“, jak se vyjádřil filmový program, scénou Hitlerova projevu z Říšského sněmu z 30. ledna 1939, kde „věstil“ zkázu Židovstva. Cílem bylo „naplnit diváka pocitem hlubokého uspokojení z toho, že patří k rase, jejíž Vůdce zásadně řeší židovský problém“. Film byl koncem roku 1940 a počátkem roku 1941 promítán v každém větším německém městě a současně nejméně v šedesáti berlínských kinech.“¹⁷⁹

Zpráva SD hovořila o pozitivním přijetí a potlesku, avšak pouze ze začátku, kdy byli lidé přilákáni propagandou. Potom návštěvnost poklesla a objevily se i negativní reakce: „[...] komentáře byly dokonce takové, že film nepřináší nic nového, že lidé mají dost židovských témat a že mnozí byli zhnuseni zobrazením scén rituální porážky – někteří omdleli a další

¹⁷⁶ Tamtéž, str. 62

¹⁷⁷ Tamtéž, str. 177

¹⁷⁸ Tamtéž, str. 177

¹⁷⁹ KERSHAW, Ian. *Hitlerův mýtus: obraz a skutečnost ve Třetí říši*. Vyd. 2., V nakl. Levné knihy a v tomto překladu 1. [Praha]: Levné knihy, 2009. 288 s. ISBN 978-80-7309-720-2, str. 236

opouštěli znechuceně kino. Dodávalo se, že „typické filmové publikum“ se tomuto filmu vyhýbalo, a dokonce se zapojovalo do „slovní propagandy“ proti němu, zatímco v mnoha městech – včetně Mnichova – bylo výslovně řečeno, „že dokumentární film často zhlédla jen politicky aktivnější část obyvatelstva.“¹⁸⁰ Z toho by mohlo vyplývat, že lidi již skutečně nebavila antisemitská propaganda, ale nedá se z toho vyvozovat nějaký pozitivní postoj k Židům – podle mého názoru se na negativním ohlasu mohla podepsat skutečnost, že byla válka, a ačkoli v té době Německo ještě neprohrávalo, přece působila obyvatelům starosti.

„Konečné řešení“ se naštěstí nepodařilo dotáhnout do konce, jelikož Německo válku prohrálo. Je pravda, že Hitler si válku přál, a ačkoli vinu na jejím rozpoutání přičítal Židům, byl to on, kdo konflikt rozpoutal. Německo nebylo připraveno na válku na dvou frontách, ani na ruskou zimu. Přesto se do války vrhlo a nakonec prohrálo. Hitler se do posledních chvil nevzdal svého zuřivého antisemitismu; jeho poslední psaná slova (politický testament z 29. dubna 1945) jsou: „Především zavazuji vedení národa a přívržence k úzkostlivému dodržování rasových zákonů a k nemilosrdnému odporu vůči světovému traviči všech národů, mezinárodnímu židovstvu.“¹⁸¹

¹⁸⁰ KERSHAW, Ian. *Hitlerův mýtus: obraz a skutečnost ve Třetí říši*. Vyd. 2., V nakl. Levné knihy a v tomto překladu 1. [Praha]: Levné knihy, 2009. 288 s. ISBN 978-80-7309-720-2, str. 236

¹⁸¹ FRAJEROVÁ, Blanka, KOVAŘÍK, Petr. *Tajemství testamentů. Závěti slavných, mocných i nemocných*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Petr Kovařík, Modrý stůl, 2004. 312 s. ISBN 80-903471-1-8, str. 133

Závěr

Cílem mé práce bylo popsat procesy a události, které vedly k tomu, že se nacistům podařilo téměř vyhladit židovské obyvatelstvo v Evropě, a zjistit, jak se k těmto událostem vyjadřují historici. Aby bylo možno popsat skutečně všechny tyto procesy, bylo by třeba o mnoho většího prostoru, a prozkoumat opravdu všechny knihy, které jsou o nich napsány, snad ani není vůbec možné, protože každý den vznikají další. Můj výběr dějinných událostí je tedy omezen tak, abych popsala to důležité a především byla zřejmá kontinuita od antisemitských názorů Hitlera a nacistů k jejich uplatňování v Německu, jež posléze vedlo až k vyvraždění.

Postupovala jsem tedy tak, že nejprve jsem popsala události a pak, jak o nich psali různí historikové ve svých knihách. Je samozřejmé, že se k různým událostem vyjadřuje více autorů; pokud se jejich názory shodovaly, šlo jen o popis a přehled. Zajímavější bylo, pokud měli historici různé názory, přičemž zde se jednalo spíše o důvody a motivace. Pak jsem se snažila o jakési srovnání, aby bylo zřejmé, že ačkoli od konce druhé světové války a osvobození koncentračních táborů uplynulo více než šedesát let, některé otázky zůstávají stále nezodpovězené a historici v nich dodnes nemají jasno. Zde narážím především na Daniela Goldhagena a jeho teorii o německém antisemitismu, o níž jsem se zmínila již v úvodu. Mnoho jiných historiků s jeho názory nesouhlasí, ani já nemohu říci, že by mě jeho vysvětlení uspokojovalo. Musím však uznat, že na mě kniha zapůsobila a přiměla mě více se zamyslet nad předpoklady, které holocaust umožnily, tak nad problémem antisemitismu jako celku.

Ještě jedna kniha na mě udělala dojem: *Úvahy o holocaustu* od Jehudy Bauera, zejména pak kapitola s názvem „Lze holocaust vysvětlit?“ (píšu o ní ve 3. kapitole své práce). Úvahy a názory v ní obsažené mi pomohly alespoň trochu se přiblížit částečnému „vysvětlení“ – úplného pochopení asi dosáhnout nelze.

Celkově tedy mohu říci, že psaní této práce bylo pro mě velice užitečné, při hledání určitých témat v množství knih jsem se mnoho dozvěděla; přestože se o nacismus a Hitlera zajímám již několik let, získala jsem hodně nových poznatků zejména o samotném „konečném řešení“, jak o faktech a podrobnostech, tak o postojích obyvatel k Židům a dalších věcech. Znovu jsem se přesvědčila, jak je to ohromně široké a obsažné téma, a že i když o

něm bylo již mnoho napsáno, lidé budou stále zkoumat, co vedlo k nejděsivějšímu výbuchu nenávisti v lidských dějinách.

A právě v tom podle mého názoru spočívá důležitost historiografické práce, zvláště u takových dějinných katastrof, jakou bylo právě „konečné řešení židovské otázky“: snažit se odhadnout motivace lidí, kteří byli ideology, vykonavateli či svědky událostí a popsat je, aby pak znalost těchto motivací zabránila dalším podobným neštěstím.

Zpracování tématu „konečné řešení“ bylo pro mě velkým přínosem a povzbudilo mě v mém zájmu o problematiku jak nacismu, tak antisemitismu a extremistických názorů obecně. Tato témata jsou velmi závažná, jejich výzkum má naši pro naši společnost velkou důležitost a já sama budu určitě v jejich zpracovávání pokračovat.

Seznam použitých pramenů a literatury

PRAMENY

HITLER, Adolf. *Mein Kampf; Účtování; Národněsocialistické hnutí: Můj boj od Adolfa Hitlera*. Nakl. Otakar II., 2000. 508 s. ISBN 80-86355-26-8.

LITERATURA

ALY, Götz. *"Konečné řešení": přesun národů a vyhlazení evropských Židů*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2006. 348 s. Historické myšlení; sv. 33. Totalitarismus a šoa; sv. 9. ISBN 80-7203-833-8.

BAUER, Yehuda. *Jews for sale?: Nazi-Jewish negotiations, 1933-1945*. New Haven: Yale University Press, 1994. xiii, 306 s. ISBN 0-300-06852-2.

BAUER, Yehuda. *The Holocaust in historical perspective*. 2. Print. Seattle: University of Washington Press, 1980. 9, 181 s. The Samuel and Althea Stroum Lectures in Jewish Studies.

BAUER, Yehuda. *Úvahy o holokaustu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2009. 319 s. Stíny; sv. 9. ISBN 978-80-200-1739-0.

BULLOCK, Alan. *Hitler a Stalin: paralelní životopisy*. Praha: Beta-Dobrovský, 2001. 1029 s., [28] s. obr. příl. ISBN 80-7306-018-3.

FEST, Joachim. *Hitler: kompletní životopis*. Praha: Naše vojsko, 2008. 783 s. ISBN 978-80-206-0946-5.

FRAJEROVÁ, Blanka, KOVAŘÍK, Petr. *Tajemství testamentů. Závěti slavných, mocných i nemocných*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Petr Kovařík, Modrý stůl, 2004. 312 s. ISBN 80-903471-1-8

FRIEDLÄNDER, Saul. *Nazi Germany and the Jews / Vol. 1, The years of persecution, 1933-1939*. 1st ed. New York: HarperCollins, 1997. xii, 436 s. ISBN 0-06-019042-6.

GOEBBELS, Joseph. *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei. Listy z deníku 1932 – 1933*. Praha: Orbis, 1942. 324 s.

GOLDHAGEN, Daniel Jonah. *Hitlerovi ochotní katani*. Praha: Lidové noviny, 1997. 607 s. ISBN 80-7106-206-5.

HILBERG, Raul. *Pachatelé, oběti, diváci: židovská katastrofa 1933-1945*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002. 298 s. Historické myšlení. Totalitarismus a šoa; sv. 2. ISBN 80-7203-472-3.

HILBERG, Raul. *The destruction of the European jews*. New York. Harper and Row: 1979, 1961, viii, 790 s. ISBN 0-06-090660-X.

HUSSON, Édouard. *Heydrich - konečné řešení židovské otázky*. Vyd. 1. Ostrava: Domino, 2009. 426 s. ISBN 978-80-7303-467-2.

JÄCKEL, Eberhard. *Hitlerův světový názor: (projekt jedné vlády)*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 1999. 156 s. ISBN 80-7185-254-6.

KERSHAW, Ian. *Hitler: 1889-1936. [1], Hybris*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 679 s., [32] s. obr. příl. Ecce Homo; sv. 9. ISBN 80-7203-581-9.

KERSHAW, Ian. *Hitler: 1836-1945. [2], Nemesis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 971 s., [48] s. obr. příl. Ecce homo; sv. 10. ISBN 80-7203-634-3.

KERSHAW, Ian. *Hitler, the Germans, and the final solution*. New Haven: Yale University Press, 2008. vi, 394 s. ISBN 978-0-300-12427-9.

KERSHAW, Ian. *Hitlerův mýtus: obraz a skutečnost ve Třetí říši*. Vyd. 2., V nakl. Levné knihy a v tomto překladu 1. [Praha]: Levné knihy, 2009. 288 s. ISBN 978-80-7309-720-2.

MARRUS, Michael Robert. *The holocaust in history*. Hanover: Univ. Pr. of New England, 1987. 15, 267 s. The Tauber Institute for the Study of European Jewry Series; 7. ISBN 0-87451-425-8.

REUTH, Ralph Georg. *Hitlerova nenávisť k Židům: klišé a skutečnost*. Vyd. 1. Praha: Ikar, 2011. 319 s. ISBN 978-80-249-1519-7.

ROSEMAN, Mark. *Setkání ve vile u jezera: konference ve Wannsee a "konečné řešení židovské otázky"*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2003. 174 s. ISBN 80-86569-45-4.

WISTRICH, Robert S. *Hitler a holocaust: Okolnosti a příčiny holocaustu*. Praha: Slovart, 2008. 323s. ISBN 978-80-7391-156-0.

SLOVNÍKY

HAIS, Karel, HODEK, Břetislav. *Velký anglicko-český slovník*. (sv. I. – IV.) 2. vydání. Praha: Academia, nakladatelství ČSAV, 1991. ISBN 80-200-0064-X

INTERNETOVÉ ZDROJE

digitalcommons.fairfield.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1015&context=history-facultypubs
www.holocaust.cz
www.moderni-dejiny.cz/clanek/program-nsdap-24-2-1920/
www.prisonexp.org/
www.reinhard.cz
www.zimbardo.com/